

BUDENZ-PROBLÉMÁK

1. Mikko Korhonen utalt arra, hogy oly sok megemlékezés és méltatás után nehéz újat mondani Budenz József tevékenységéről. Másfajta szemszögből nézve azonban rá lehet mutatni munkásságának kevésbé emlegetett sajátosságaira, meg magyarországi beilleszkedésével kapcsolatban is fölvethető néhány olyan tisztázatlan kérdés, amelyekre a végleges választ nem most, hanem a tőle származó, illetőleg reá vonatkozó kézirati hagyatékok (levelek, feljegyzések) feldolgozása után kaphatunk. Ebben a dolgozatban tehát a szóba hozott kérdésekre nem mindig adok kielégítő választ, olykor csak jelezni szeretném, hogy a kutatás milyen irányban folytatható új források bevonásával. Ezek felhasználásával a róla kialakult — kissé már sematikus — kép árnyaltabbá válhat.

2. Budenz nyelvészetét M. Korhonen találóan jellemezte. Mindazonáltal magam is szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni Budenz nyelvészeti nézeteinek megítéléséhez, jellemzéséhez.¹

Közzvéleménynek mondható — ebben mindenki egyetért —, hogy Budenz a magyarországi finnugrisztikának tényleges iskolateremtő megalkotója volt.

Vannak viszont nézetkülönbségek például Budenz viszonyának megítélésében kora nyelvészeti módszereihez, különösen a hangtörvényekre vonatkozó felfogásához. Az eddigi legjobb Budenz-portré, Lakó György Budenz József című könyve (A múlt magyar tudósai. Budapest 1980. 166) megállapítja, hogy „Budenz tisztában volt a 'hangtörvények' fogalmával; Szóegyzések című munkájában világosan megmondja, hogy rokon nyelvek etimológiailag

azonos szavai között 'aránylagos eltérés'-nek, azaz szabályos hangmegfelelésnek kell mutatkoznia." Budenz valóban ír erről, de hangsúlyoznunk kell, hogy ennek az állásfoglalásnak a gyakorlati megvalósítása nem volt exakt és következetes, ahogyan erre Setälä is utalt, amikor megállapította, hogy a Budenz által említett hangmegfeleléseknek nincsen meg a feltételrendszerre (NyK 23(1893):339). Setälä bírálatát lényegében Lakó is elfogadja, de fejlődést vél fölfedezni Budenz módszereiben: „Budenz módszere a Szóegyezések megírása után lényegesen tökéletesedett” — közli könyvében (169) és a fejlődést a MUSz.-ban véli megtalálni, ahol Budenz már ügyelt arra, hogy a palatális, illetve veláris hangrendű magyar szókat eredetileg is palatális vagy veláris hangrendűekkel hasonlítsa össze. A továbbiakban azután Lakó azzal is mentegeti Budenzet: nem tudatlanságból mellőzte a hangtörvényeket, hanem elvszerű következetességgel ezeket csak az indogermán nyelvek körére tartotta érvényesnek (i. m. 170-173). Azzal is érvel Lakó, hogy Budenz nem lehetett újgrammatikus, mert Brugmann és Osthoff Morphologische Untersuchungen című programadó könyve 1878-ban jelent meg, amikor a MUSz. jórészt meg volt írva (i. m. 175).

Nos, ez mind igaz, bár hozzá kell tennünk valamit: egyrészt az újgrammatikus irányzat a 70-es évek elejétől benne volt a levegőben, s ahogy kortársai, A. Genetz is híve lehetett az újgrammatikus eszméknek, ez a lehetőség Budenz számára is adva volt, csak — ahogyan Lakó is állítja — nem élt vele.

Ami a magas és mély hangrendű szavakat illeti, ezek megkülönböztetésében sem volt következetes, a lehetőséget pusztán „néhány esetre” korlátozta (MUSz. VIII.). Egyébként A. Raun is észrevette (NytudÉrt. 83(1974):483-486), hogy Budenz a MUSz.-ban követett gyakorlata szerint a szó- és gyökérösszehasonlításban sokkal inkább G. Curtius követője, mint mesteréé, Th. Benfey-é (aki történetesen talán nem is számítható e kor irányadó nyelvészei közé). Raun megállapítja, hogy a MUSz.-ra a Lakótól nyomatékosan említett „elv” ellenében egyféle „bőkezűség” jellemző a hangtan-hangtörténet kezelésében. Raun számos példát említ Budenznek a veláris és palatális gyökök összetartozását, együttes kezelését hangoztató nézeteire, s ezek száma bőven gyarapítható. A curtiusi elvekre utal azután Budenznek az

a hajlandósága, hogy — legalábbis egy bizonyos ideig — előtérbe helyezte az igei gyököket, s ha ezt nem tette, akkor a gyökök nomen-verbum státusát emelte ki. Pl. m. *híd* < ugor **ksg-* 'fluere, currere', *száj* < ugor **sŕg-* ~ **tŕg-* 'aperire; aŕtun', *nap* < ugor **nŕb-* ~ **dŕb-* 'splendere, calere', *út* < ugor **vŕg-* 'fluere, currere', *nyak* < ugor **hŕv-* ~ **hŕg-* 'moveri', *dísz* < ugor **dŕj-* ~ **tŕg-* 'valere' stb.

Budenz egyébként a hang- és jelentésváltozások magyarázatában rendszeresen hivatkozott más nyelvek hasonló jelenségeire, ami önmagában dicséretes, de ezeknek a párhuzamoknak a hitelessége nem garantálja feltétlenül e változások szükségszerűségét az „ugor” (tehát finnugor) nyelvcsaládban (Raun i. m. 486).

E tények tehát Setälä szavainak adnak nyomatékot, aki szerint: „...Budenz módszerét nem tekinthetjük véglegesen helyesnek. Senki sem állíthatja, hogy az indogermán nyelvtudománynak mostani metódusa is, amely az utóbbi évtizedek serény munkájával jött létre, s amely a nyelvtudományban tökéletes változást idézett elő, végleg helyes lett volna. Budenz módszere pedig korántsem volt azon a fokon, amelyet a jelenkor meg szokott követelni az indogermánság terén.” (NyK 23(1893):338.

A szokásos Budenz-méltatások elkerülték ezeket a kérdéseket. Lakó György monográfiája eltér e gyakorlattól: ő foglalkozik Budenz metodológiájával, idézi is a reá vonatkozó — Setälä nevéhez fűződő — kritikai észrevételeket, de írásának ki-kiütözö stratégiája a Budenzet ért bírálat ellensúlyozása és ahol lehet érvénytelenítése. A múlt értékeinek megbecsülése tiszteletre és követésre méltó ügy, de nem ok kozmetikázásra. Budenz József tudománytörténeti jelentőségét, érdemeit nem lehet elvitatni, s ezen az sem változtat, ha munkásságának esetleges hiányosságaira is utalunk, arra nevezetesen, hogy életművében az elmélet és a metodológia nem foglalja el azt a helyet, amelyre pedig predestinálva lehetett volna, s amelyet később tanítványa, Simonyi érvényesített hazánkban. S ez nem Budenz esetleges „képzetlenségén” múlt, a tények nem erre utalnak.

Magyarázatul abból indulhatunk ki, hogy Budenzre rengeteg gyakorlati feladat várt a konkrét nyelvek megismerésében, leírásában, egybevetésében. A MUSz.-ban négy híján 1000 szöveggyeztetést közöl, az UA-ban majdnem teljes történeti nyelvtani át-

tekintést ad s e munkálatok — meg a hozzájuk vezető előkészületek — nem adtak módot neki arra, hogy a módszertani újdonságokat adaptálja műveibe. Thomsen — más műfajban ugyan — 1869-ben módszertanilag nagyobb magaslatra emelkedett. Leskien is megírta 1876-ban *Die Lautgesetze kennen keine Ausnahme* című művét. Előzmények tehát voltak a MUSz. megírása előtt. A hangtörvény újgrammatikus fogalmának elfogadása azonban egyben azzal a vesztéssel járt, hogy etimológiáinak aktualitása nagy részben érvényét veszíti. Ez azután később meg is történt: etimológiáinak jó része fölött eljárt az idő, másik része meg — sokszor módosított, kiegészített, javított formában — az uráli nyelvrokonság bizonyító anyagának ma is törzsanyagához tartozik (pontos számot azért nem lehet erről mondani, mert jelentős értékhatárok között mozog az alapnyelv minimális és maximális terjedelmének listája). Tény azonban, hogy a MUSz. bőséges — és később szelektált — anyaga nélkül, meg az UA nélkül ma nem lenne, vagy nehezebben lett volna, finnugor és uráli összehasonlító nyelvészet.

Emellett vitathatatlan tény az is, amint arra Lakó is rámutat, hogy Budenz ismerte a *hangtörvény* terminust, mégpedig a *hangszabály* szinonimájaként, ahogyan ez H. Ebel művéről írt ismertetéséből (NyK 4(1865):472 kk) kitűnik. Ez azonban még nem az újgrammatikus hangtörvény-fogalom, hiszen az elnevezés maga régi, már Boppnál találunk a század második-harmadik évtizedétől kezdve ilyen elnevezéseket: *Regel*, *Lautgesetz*, *Wohllautsregel*, *Wohllautsgesetz*, ezek tartalma azonban még más. Voltaképpen Budenz is kitart annál a — mondjuk úgy — ógrammatikus állásfoglalásnál, hogy „... a nyelvhangok változásai nem a nyelvek okatlan szeszélyéből, hanem alaktani szerkezetükben rejlő némely tényezőkhöz kívül, főleg általános physiologiai viszonyokból erednek, melyek lényegesen ugyanazok lévén különböző családbeli nyelvekre nézve is, nem lehet, hogy sokszor e különböző nyelvtérekben hasonló okból támadt hasonló hangváltozások ne mutatkozzanak.” (NyK 3(1864):312). Az idézetben tükröződő szemlélet a nyelvet organikus szervezetnek tartó természettudományos felfogás terméke, amely A. Schleicher biológiai naturalista nézeteiben öltött a nyelvi törvényt a természeti tör-

vénnyel azonosító határozottabb megfogalmazást, s ekképp az újgrammatikus törvényszerűség-fogalom előzményének tekinthető.

Szokás hivatkozni arra, hogy Budenz mindezek ellenére később megismerkedett az újgrammatikus gondolatokkal. Emlékeztetnek (Lakó i. m. 170-171) Fr. Misteli-nek Lautgesetz und Analogie című tanulmányáról írt ismertetésére (NyK 15(1880), amelyben Curtiushoz híven (Vö. Curtius, Bemerkungen über die Tragweite der Lautgesetze. 1870) — és mellesleg Benfeyvel (Die Spaltung einer Sprache in mehrere lautverschiedene Sprachen. 1877) némileg szemben elutasítja az újgrammatikus gondolat következetességét: „Hangtörvények következetessége és a hasonlat hatása természetesen más nyelvekben is tapasztalható s az illető külön nyelvészetek nem mellőzhetik módszereiben ez alapelvek alkalmazását. Csak az a kérdés, vajjon más nyelvkörben is oly szigorú és kivétel nélkül való-e a hangtörvény következetessége, mint az említett újabb iskola az indogermán nyelvekre állítja? S kell-e igazán azt, a mi a föllállított hangtörvénnyel meg nem egyező mindenkor hasonlati hatásnak tulajdonítani, s nem inkább azt a lehetőséget is megengedni, hogy a valóban működő hangtörvény részletes föltételeit kellőleg föl nem ismerhettük?” (kiemelte H.P. — NyK 15(1880): 469). Fontos ez a nyilatkozata, mert arra utal, hogy némileg módosította korábbi, 1864-ből idézett hangfiziológiai érvelését a hangváltozás magyarázatában. Kár, hogy Budenz felfogása a hangváltozásról bővebben és teoretikusabb formában nem fogalmazódott meg. Persze erre leginkább akkor lett volna lehetősége, ha tervezett összehasonlító hangtanát (hangtörténetét) az új nyelvészeti eszmékhez igazodva összeállíthatta volna. Mindez azonban egy meg nem valósult lehetőség feltételezése. Budenz értékelésében nyilván nem nézeteinek várható alakulásából, hanem a műveiben követett gyakorlatából indulhatunk ki. Ezért kell egyetértenünk Setälä értékelésével: „...Budenznek nem volt tiszta fogalma arról, hogy a hangváltozások történeti jelenségek, a melyek meghatározott időszakba esnek; a hangváltozások kronológiájának meghatározását Budenz műveiben nem találjuk meg.” (NyK 23(1893):339). Ez az értékelés szemben áll a Lakó Györgyével („...Budenz józan meggondolás alapján mellőzte... a hangtörvények szigorú alkalmazását”, l. Lakó, i. m. 170), vi-

szont megegyezik a saját véleményemmel, akárcsak ez a szintén Setälä-től származó még keményebb ítélet: „Ha Budenz finnugor építménye nagyrésztben megdőlt is, a romok között bizonyára igen sok alkalmas kő található, a melyet az új épületbe is be lehet illeszteni" (i. m. 340). Ezt a feltevést napjaink igazolják, amikor Budenz bizonyos megállapításait az új finnugrisztika — más módszerekből kiindulva — visszahozza a tudományba. Régi gondolatok újrafogalmazása mindig is hozzátartozott a tudományos haladáshoz.

Lakó több ízben is emlegetett Budenz kismonográfiájának ismeretében legújabban némi meglepődéssel olvasom Lakó György Was war und was ist Finnougristik? című polémiáját (Annales Univ. Sc. de R. Eötvös nominatae. Sectio linguistica 14. 1986), amelyből olyan Budenz-apológia kerekedik ki, hogy az már szinte a fetiszizáláshoz vezet. Budenz sokoldalú munkásságára utalva itt is hangoztatja, hogy nem volt ugyan újgrammatikus, az etimológiában a szabályos hangmegfeleléseknek mégis nagy jelentőséget („grosse Bedeutung"!) tulajdonított (i. m. 44), s végső összegezésként ekképp foglalja össze véleményét: „Aus Obigem können wir den Schluss ziehen, dass Budenz in vielen Fragen modernere Auffassung vertrat als manche seiner Zeitgenossen², seine diesbezüglichen Äusserungen sind aber ausserhalb Ungarns Grenzen unbekannt geblieben, ja sie sind sogar auch in Ungarn in Vergessenheit geraten, oder sie werden dort einfach verschwiegen." (i. m. 45). Már-már kezdünk valamiféle nemzetközi tudománytörténeti összeesküvésre gondolni, csak hogy ennek valószínűsítéséhez jó volna tudnunk, mit hallgattat el vagy felejt el az utókor? Lakónak ez a meglepően sommás ítélete ugyanúgy torz képet ad a valóságról, mint az az állítása, amely szerint: „...die neue Sprachwissenschaft unserer Zeit will aber von seinen sonstigen Verdiensten nicht mehr wissen" (i. m. 44).³

3. Ahlqvist és Budenz kapcsolatai ismertek, Genetzcel való kapcsolatáról lesz még szó. E helyütt viszont érdemes foglalkozni azokkal a hangsúlyeltolódásokkal, amelyek Budenz és Otto Donner működésében észlelhetők. Nem a MUSz. és a VglWb. közötti értékelésre gondolok: Donnernek az egyszótagos gyököket (és ezek gyengült, illetőleg „kiterjesztett", azaz erős változatait) erőszakoló módszerétől nem sokkal különbözik Budenz szó-

egyeztetési gyakorlata, amely ugyanazon hang változásait különböző irányokban is lehetségesnek véli, és Donnerhez hasonlóan a gyök-rekonstrukcióval is operál — ha nem is címszavakban. Még csak nem is arra célzok, hogy Budenznek a Verzweigung-beli sikertelen kísérletével szemben Donner Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen (Acta Societatis Scientiarum Fennicae 11. 1879) című osztályozása az uráli családfamodell alapjaként hosszú időn át bevált, annak ellenére, hogy Budenz ezt a munkát erőteljesen megbírált (NyK 16(1881):120-144). Ezekkel az általában ismert dolgokkal szemben azokra a különbségekre akarok itt rámutatni, amelyek e két kiváló tudósnek a távolabbi nyelvrokonságról vallott (netán változó) nézeteiben észlelhetők.

Otto Donner — kései korszakában — Diefenbach, Europaeus, Thomsen után ősrkonságnak kommentálható összefüggést sejtett az indogermán és finnugor nyelvcsalád között. Számolt ugyan — például összehasonlító szótárában — a tárgyalt finnugor szavak, gyökök esetleges altaji vonatkozásaival is, magát az ún. urál-altaji hipotézist azonban nem annyira genetikai, mint inkább tipológiai megközelítésben vizsgálta az Über die Charakteristik der ural-altaischen Sprachen und die Typen des Sprachbaues című értekezésében (Actes du douzième Congrès Internationale des Orientalistes. Rome 1899), s noha e korban az urál-altaji elmélet különböző változatokban általánosan elterjedt volt, Donner volt az, aki a Castrén képviselte urál-altaji hipotézisből már 1878-ban, illetőleg 1881-ben kiemelte a szamojéd és a finnugor nyelveket és kölcsönös szoros összetartozásukat bizonyította (Die samojedischen Sprachen und die finnisch-ugrischen. In: Atti del IV Congresso Internazionale degli Orientalisti 1878. Tom. II. Firenze 1881. 231-251; még MSFOu. 71(1936): 51-71).

Budenz József viszont láthatólag jobban bízott az urál-altaji nyelvrokonságban, az indogermán-finnugor rokonságot határozottan ellenezte. N. Anderson Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen című könyvéről (Dorpat 1879) közzétett ismertetésében Anderson feltevését „elvéstetett”-nek minősíti (NyK 15(1880):324) és bírálatát ilyen szavakkal vezeti be: „E munkának czíme nagy vést hirdet az al-

taji összehasonlító nyelvtudománynak. Ugyancsak szétrombolással vagy tetemes csonkítással fenyegeti az által, hogy az altaji nyelvcsaládból egyik csoportot kiszakítván egy másik nyelvcsaládkhoz törekszik szorosabban hozzákötteni..." (uo. 309). Érdemes felfigyelni a terminológiára is: Donnernél „ural-altaisch”, Budenznál „altajiság”, amihez hozzátartozik, hogy elvégre ő az altaji összehasonlító nyelvész tanára volt.

Megjegyezzük, hogy Budenznek a magyar nyelv „altajiság”-áról vallott nézete időről időre módosult: kezdetben a magyart a törökhöz nagyon közel állónak vélte, majd a finnugor és a török közötti átmeneti csoportba sorolta (akárcsak Hunfalvy, 1. Szinnyi: MNY. 19(1923): 20-22), és még később jutott arra az állásfoglalásra, hogy a magyar az ugor (=finnugor) nyelvcsalád immanens része (MUSz. III.), de ezzel egyidejűleg megtartja mégis az ennél nagyobb egységet képező altaji nyelvcsoporthoz rokonságon nyugvó egymás mellé sorolását a következő csoportosításban: 1. finnugor, 2. szamojéd, 3. török, 4. mongol, 5. mandzsú-tunguz csoport (NyK 16(1881): 153-157).

Visszatérve Donner állásfoglalásaira, azt tapasztaljuk, hogy említett 1879. évi előadása óta mindig megfontoltan nyilatkozott nyelvcsaládunk távolabbi rokoni összeköttetéseiről. A hetvenes évek előtt azonban nem oly tartózkodó: pályája elején meglehetősen érdeklődéssel követi egzotikus nyelvek lehetséges párhuzamait a finnugorsággal. Az állásfoglalásban néha óvatos, máskor kevésbé, sőt olykor még mintha lelkesedne is bizonyos, ma már képtelenségnek tűnő elképzelésekért.

1862-ben a Litteraturblad för allman medborgerlig bildning című lap 16. évfolyamának 558-566. lapjain cikket ír Baskiskan och Finskan címen. Ebben beszámol Louis Lucien Bonaparte herceg Langue Basque et langues Finnoises című tanulmányáról. Donner elismeréssel szól Bonaparte nyelvészeti érdemeiről⁴ és említésre méltónak, érdekesnek tartja azt az elképzelést, hogy a finnek Európa őslakói lehetnek. Az efféle nézet — véleménye szerint — a nemzeti öntudatot serkenti.⁵ Majd W.v.Humboldtnak egy művére is hivatkozva (Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens. Berlin 1821), amely szerint Ibéria népe nemcsak Spanyolországot népesítette be, hanem Dél-Franciaországot, Észak-Olaszországot és a Földközi-tenger három nagy szigetét is, ek-

képp folytatja ismertetését. „A finnek mint Szicilia őslakói! Mily rendkívülinek hangzik fülünknek, hogy eleink testvérei azt a földet mondták magukénak, ahol az Etna őrzi égig érő ormait és még a szirtes Korzikát is, ahol a világot meghódító Napoleon született; mindezt immár tovább nem vonhatjuk kétségbe.”⁶

E romantikus *captatio benevolentiae* után vázolja a baszk nyelvre vonatkozó kutatásokat és e nyelv jelenségeit szembesíti finnugor és szamojéd (sőt néha altaji) nyelvek adataival, hozzáfűzve ugyan, hogy bár a részletekben való elmélyedés bizonytalan, a felsorolható jelenségek nagy száma mégis kielégítő (i. m. 565). Cikkét egy ilyen programmatikus felszólítással fejezi be: „Castrén szilárd fundamentumot teremtett; de ha népünk valamelyest közvetlenül is hasznára akar válni az emberiségnek, akkor elsősül is szükséges, hogy törődjünk azzal, ami reánk tartozik. A nyelvészetet ezért sem szabad elhanyagolniuk kutatóinknak, hanem azt komolyan kell venniük.”⁷

Donner 27 éves volt akkor, amidőn e sorokat leírta, de később is élénken érdeklődött minden olyan jelenség iránt, amely a finnség távolabbi rokoni viszonyaira vonatkozhatott. Az általa publikált írások némelyikében a hetvenes évek közepéig a korabeli nyelvészeti szenzációk iránti fogékonysága is tükröződik. 1876-ban a Kirjallinen Kuukauslehti 3. számának 81-82. lapján rövid szemlét ad az etruszk nyelv esetleges finnugor vagy „turáni”, sőt külön is az ún. „turáni” nyelvek szóba hozott dél-amerikai kapcsolatairól (W. Corssen, I. Taylor, W. Deecke, L. L. Bonaparte, illetőleg egy bizonyos vicomte de Porto Seguro írásai nyomán): ezeket a föltételezéseket megfelelő távolságtartással, mondhatni elutasítóan kommentálja. Azonban e korszakának bizonytalanságaira, az új elméletek iránti érdeklődésére utal, hogy 1875-1876-ban hosszabb tanulmányt tesz közzé az Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar 18. évfolyamában (27-41) ezzel a címmel: Akkadiskan (Sumeriskan) och de Altaiska språken. Ez idő tájt fedezték föl a sumer és akkád nyelveket, kezdték megfejteni a mezopotámiai ékírásos emlékeket, s az új, eddig ismeretlen nyelveket is megpróbálták genetikailag is elhelyezni a világ nyelvei között. Donner ismerteteti ebben a tanulmányban François Lenormant, Joseph Halévy, Friedrich Delitsch, Archibald H. Sayce kutatási eredményeit,

azokat a próbálkozásokat, amelyek a sumer és akkád agglutináló jellegéből következőleg az újonnan fölfedezett nyelvek rokoni szálait az ún. „turáni” nyelvek irányába próbálták fölgöngyölíteni. Donner maga is hozzátesz etimológiai és grammatikai ki egészítésekét az altaji és akkád esetleges együvé tartozásához, de elég óvatos formában, nem kötelezve el magát a sumer-akkád és altaji rokonság mellett. Mégis azzal zárja le fejtegetéseit, hogy: „Nem látszik lehetségesnek, hogy mindezeket a számos egyezéseket, amelyek oly mélyrehatóan érintik e nyelvek egész jellegét, pusztán véletlen hasonlóságoknak tulajdonítsuk.”⁸

Minden bizonnyal ez az a cikk, amelyről az éppen Párizsban tartózkodó Simonyi Zsigmond is megemlékezik egy 1876. május 28-i keltezésű, Budenznek írt levélben: „Úgy látszik, Lenormant az altaji nyelvek közül véletlenül éppen a mienkkel ismerkedett meg valamennyire, s azért azt hitte, hogy az ő új agglutináló nyelve [= a sumer] az ugor csoporthoz áll legközelebb. Bizonyítva, azt hiszem, még nincs itt semmi, s nem is látom át az egésznek célját és hasznát... Annál csodálatosabb, hogy Donner egy pár nap előtt ide érkezett cikkében egészen csatlakozik Lenormanthoz és kiváltképp az osztjakkal való hasonlóságot fődöz fel a szumeri nyelvben. Talán azért, hogy az osztjások az ugor népek közül legközelebb laknak Babylonhoz?!” (közli Rubinyi M.: NyK 53(1951):284).⁹

Budenz a sumer kérdésről nem nyilatkozott — tudtommal. Ám például Hunfalvy Pál — megfelelő distinkcióval — mégiscsak fontolgatta egy időben a sumer — altaji rokoni vagy legalábbis hasonlósági viszonyokat a Budapesti Szemlében közölt „Bábel tornya” című akadémiai értekezésében 1857-ben, föltehetőleg Jules Oppert hatására (l. M. Érdy, The Sumerian, Ural-Altaiic, Magyar Relationship: A History of Research. Part I. The 19th Century. New York 1974. 130-131 kk), sőt később Lenormanthoz írt 1875-i levelében és az 1876-ban megjelent Magyarország Et-nographiájá-ban is futólag említi e lehetőséget, bár láthatólag különösebb megfontoltság nélkül. A továbbiakban nem tesz utalást erre az akkor találgatásszámba menő feltételezésre (l. Érdy i. m. 182-183).

A mezopotámiai ékirásos emlékek tehát Budenz figyelmét elkerülték, vagy egyáltalán nem érdekelték. Donner viszont nyo-

mon kísérte ezeket a hatvanas-hetvenes években nagy lendülettel zajló kutatásokat, s érthető módon latolgatta az újonnan fölfedezett nyelvek genetikai hovatartozását. Mégsem tekinthető az uráli - sumer rokoni gondolat propagálójának: megfelelő kritikai érzék birtokában kísérte figyelemmel az ékírásos emlékekkel foglalkozó tudomány fejlődését és a korábban megemlített elméleti lehetőségről lemondott: Akkadiskan, Sumeriskan och Mediskan című tanulmányában (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar 24 (1881-1882):5-24) teljesen visszazokzik a finnugor nyelvek és a mezopotámiai nyelvek kapcsolatának lehetőségétől. E tanulmányában beszámol az ékírással kapcsolatos újabb vizsgálati eredményekről, majd összefoglalóan ezeket átlapítja meg: „A mi kutatási eredményeink ekképpen azt bizonyítják, hogy az akkád nyelv külsődleges szerkezete nem akadályozza teljességgel az altaji nyelvekkel való ősi rokonság lehetőségét, amennyiben ezt oly távoli időpontra helyezzük, amikor az utóbb említett még nem különült el, vagy nem jutott el mai formájának kialakulásáig. Ám ettől a pusztán lehetőségétől nagy mértékben eltávolodtunk az Oppert és Lenormant által képviselt határozott állásfoglaláshoz képest. A valóságban később ui. a legfontosabb analógiák a számnevekben téves olvasatoknak bizonyultak, s az érintkezési pontok az altaji nyelvekkel rendkívül megcsappantak, úgy hogy a rokonság valószínűsége az akkáddal semmiképpen sem nagyobb mint bármely délindiai dravida vagy afrikai idióma és az akkád kapcsolata. Max Müller kétségkívül megpróbálta összefűzni az altaji és a dravida nyelveket egy nagyobb csoportba, melyet „turáni”-nak nevezett, de erre az állítására éppoly kevés bizonyítékot tudott fölmutatni, mint azok, akik a földkerekség minden nyelvét egyetlen ősnyelvből vezetik le. Ekképpen hát amint nem található nyelvészeti ok arra, hogy a hasonlósági alapon az akkád az altajihoz tartozna, be kell értnünk azzal, hogy továbbra is ugyanolyan izolált helyzetűnek tekintsük, mint a baszkot Európában.”¹⁰

Ezzel kapcsolatos nézeteinek fejlődéséről ugyancsak világosan beszámol az 5. Orientalista Kongresszuson, a Paul Haupt előadásához csatlakozó referátumában (vö. P. Haupt, Die akkadische Sprache. Vortrag gehalten auf dem fünften Internationalen Orientalisten-Congresse zu Berlin. Mit ... einem Anhang

von O. Donner Über die Verwandtschaft des sumerisch-akkadischen mit den ural-altaischen Sprachen. Berlin 1883. XLIII + 48 l.). Ebben a fűggelékben ismerteti 1876-ban közzétett tanulmányának eredményeit (az említett Öfversigt...1875-1876. kötetében). Előadja itt, hogy noha Lenormant és mások kutatásai alapján „kényszerítő” bizonyítékot nem látott is a „űuráni” (=urál-altaji) és akkád, sumer közötti rokonságra, bizonyos nyelvi hasonlóságok alapján „...konnte...die Möglichkeit einer ursprünglichen Verwandtschaft nicht von vornherein in Abrede gestellt werden” (i. m. 40). „Wenn demnach die Verbalbildung des Akkadischen keinen sicheren Aufschluss über die weiteren Verwandtschaftsverhältnisse ... geben konnte, so war doch wenigstens so viel klar, dass der Zusammenhang des Akkadischen mit den ural-altaischen Sprachen, falls er überhaupt je vorhanden war, der Ausprägung der jetzigen Verbalgestalt der meisten dieser Sprachen und somit auch dem Auseinandergehen derselben vorangegangen sein musste. [Bekezdés] Die Annahme einer derartigen verwandtschaftlichen Verbindung erschien...nicht unwahrscheinlich” (i. h.). Majd a névutók, számnevek, névmások közti egyezésekre utalva kifejti, hogy akkoriban ezek a gyér jelek „...liesen ...die Zusammenstellung des Akkadischen mit den ural-altaischen Sprachen annehmbarer erscheinen als seine Eingliederung in irgend einen anderen Sprachstamm” (i. m. 41). Az újabb kutatásokat — főleg Hauptét — figyelembe véve azonban most újra vizsgálta e kérdést. „Um es vornherein auszusprechen, stimme ich mit HAUPT darin überein, dass das Sumerisch-Akkadische entschieden keine ural-altaische Sprache ist. Es kann in keiner Weise mit irgend einem...dieser Sprachen näher verbunden werden und es liegt...nichts vor, was die Annahme einer Urverwandtschaft...dieser Idiome irgendwie wahrscheinlich machen könnte” (i. m. 42).

Világosan látszik tehát, hogy Donner ezzel végleg elkülönítette magát azoktól a próbálkozásoktól, amelyek a mezopotámiai ékírásos emlékek nyelvét a finnugor vagy urál-altaji nyelvcsalád keretében szándékozták elhelyezni. A dilemma Donner számára eldőlt s e kérdésre többé nem is tért vissza. Legalábbis nyomtatásban.

Levélben azonban újólá említí e kérdést Mahler Edének. Mahler (1857-1945) jeles ókörtörténész és egyiptológus még a század elején foglalkozott a sumer-magyar nyelvrokonítás ügyével. Ítélete elmarasztaló volt (1. Komoróczy Géza, Sumer és magyar? Budapest 1976. 20-21, 126), amit Komoróczy megbízható, jó szaktudásával magyaráz. Része lehetett azonban nézetének alátámasztásában Donner egy eddig publikálatlan levelének is. Az eddig ismert dolog, hogy Mahler és O. Donner kapcsolatban álltak. Mahler 1898. április 28-án írt levelében írásban kérdezte meg Donner véleményét a sumer-akkádról, s lehet hogy később az urál-altaji és a sumer rokonság ügyéről is. Ezt tanúsítja O. Donner Taorminából 1904. április 13-án kelt — eddig publikálatlan — válaszlevele (OSzK Levelestár), amelyben többek között a következőket írja: „Was die verwandtschaft der Ural-altaischen sprachen unter einander betrifft, ist sie ja bis auf weiteres eine auf gewissenen ähnlichkeiten beruhende vermutete, noch nicht wissenschaftlich erwiesene. Nur die einzelnen idiome der finnischugrischen gruppe sind so weit bekannt und bearbeitet, dass man grossen lücken ungeachtet nicht mehr an einer ursprünglichen einheit zweifeln kann. Geht man aber über diesen hinaus, so verschwimmen die festen grenze ineinander." S a későbbiekben így folytatja: „Und nun das sumerisch-akkadische! Wie viel semitisches lehn-gut steckt in dem jetzt bekannten material? In zwanzig jahren ist ja die auffassung über das sprachliche material wesentlich verändert worden. Können nicht weitere jahrzehnte wieder durch neue entdeckungen ähnliche veränderungen mit sich bringen. Angenommen aber dass das jetzt gewonnene resultat bestehen wird, zeigt das sumerische so viele eigentümlichkeiten, dass es kaum mit einer jetzt lebenden altaischen sprache als verwandt erwiesen werden kann, und es mit einem früheren stadium irgend einer dieser gruppen, die vollständig unbekannt ist, zu identifizieren, ist ja einfach undenkbar.

Wir bleiben daher auf dem jetzigen standpunkte der forschung bei dem negativen resultat stehen, dass einerseits die gegenseitige verwandtschaft der ural-altaischen sprachen noch nicht wissenschaftlich erwiesen worden ist, andererseits daher ein urteil über das verhältnis des sumero-akkadischen zu den

postulierten ural-altaischen unmöglich abgegeben werden kann...". Az O. Donner keze írásával olvasható levél mellé csatolva (láthatólag Mahler Edéével) az alábbi följegyzés készült: „Wir sehen somit, dass der finnische Sprachforscher *Otto Donner* nicht nur im Jahre 1883 — und zwar wie Hoemel meint, auf Grund der damals noch mangelhaft vorliegenden sumerischen Materialien — die Verwandtschaft des sumerischen mit dem Ural-altaischen abgelehnt hat, er thut es auch heute noch.”¹¹

Donner elsősorban szanszkritista képzettségű volt, érthető különleges érdeklődése a Mezopotámiában fölfedezett ékírásos nyelvek problematikája iránt. A tudomány fejlődésével lépést tartva azonban meglehetősen hamar belátta, hogy az uráli és altaji nyelvekkel föltett kapcsolat illúzió. Érdekes, hogy Budenzet, aki szintén művelt volt a szanszkritban, teljesen hidegen hagyták a mezopotámiai nyelvek körüli problémák. Ő viszont — ahogyan láttuk — az altaji, illetve török és finnugor (magyar) közötti kapcsolatok tisztázása iránt volt inkább fogékony.

Érdekes lenne nyomon kísérni Budenz és Donner kapcsolatát is. Levelezésük alighanem tárgyyszerűbb volt és talán kevésbé bensőséges — bár a 70-es évek közepétől tegeződtek! —, mint az a viszony, ami Ahlqvist és Budenz leveleiből érzékelhető. Sőt, helyenként a rivalizálás jelei mutatkoznak, pl. abból az ismeretéből, amelyet Budenz írt Donnernek a finnugor nyelvekkel kapcsolatos nevezetes osztályozásáról (NyK 16(1881): 120-144). Talán jellemző is ilyen értelemben, hogy Budenz 1872. december 30-án Donnernek, a „Lieber Freund”-nak írt levelében elutasítja, illetőleg korainak tartja Donner kezdeményezését egy finnugor nyelvészeti folyóirat indítására (akárcsak Hunfalvy és A. Schiefner, l. MSFOu. 71(1936): 113-115). Igaz, később — 12 év múlva — csatlakozik a Finnugor Társaság alapítóihoz és szép szavakkal emlékezik meg 1884. március 24-én a Suomalais-ugrilainen Seura történelmi hivatásáról (közli Kannisto: JSFOu. 50/3 (1938-1939): 104), ám egy évtizeddel előbb, 1874. április 13-án Ahlqvistnek ekképp ír Donnerrel kapcsolatban: „Nun habe ich in freund Donner sozusagen einen rivalen bekommen [ez utalásnak fogható fel a Vergleichendes Wörterbuchra - H.P.], und zwar einen, der sein ziel viel höher steckt und demselben mit ent-

schieden kühnen schritten zueilt oder zustürmt. Es ist eine schöne sache um rasche und leichte bewegung, auch auf dem geistigen gebiete; doch so wie ich das terrain kenne, auf dem wir uns bewegen, finde ich nur einen höchst vorsichtigen langsamen gang angemessen. Ich will damit andeuten, dass zwischen D. und mir ein wesentlicher unterschied des verfahrens besteht, dem denn auch sehr verschiedene resultate entsprechen. Doch werden Sie und andere berufene schon über uns urteilen und den weg bezeichnen, auf dem wir (versteht sich nebenbei per titubationes et errores) schliesslich zu einer festen grundlage für unsere sprachvergleichung gelangen können." (közli Kannisto: JSFOu. 50/3(1938-1939): 94). Lehet, hogy Budenz alkatát irritálta Donner nagy perspektívájú nyitottsága és sokirányú érdeklődő-kezdeményező készsége? Úgy látszik, hogy — ha ez így volt — Ahlqvistban rokon lélekre talált, aki 1876-ban ezt írja Budenznek: „Suuret matkatuumat kuvattelevat täällä ylipään meidän nuorten ... mielissä aina siitä saakka kuin meidän kuuluisa maanmiehemme Nordensköld täältä kautta palasi nykyiseen kotopaikkaansa Stockholmiin. Itsekukin — ja olletikin Donner — tahtoisi tehdä jotakin Nordensköldin-tapaista taikkapa edes Castrénin-tapaista; vaan kykyä ja neroa ja kuntoa, sitä ei heillä ole tarpeeksi, ja näin jäänevät heidän tuumansa vain tuumiksi." (Aug. Ahlqvist, Kirjeet. Toim. M. Hirvonen — K. Lahikainen. Helsinki 1982:220.)

4. A Budenzre vonatkozó irodalomnak van azután egy-két olyan tézise, amely nem elég világos és bővebb tájékozódásra serkent. Mindenekelőtt „elmagyarosodás”-ának ügyét vegyük szemre. Kétségtelen, hogy Budenz működése elválaszthatatlan a magyar nyelvészet történetétől, de német voltát kétségbe vonni nem lehet, annak ellenére, hogy működésének 25. évfordulója alkalmából — midőn a Budenz Albumot átnyújtották neki — 1884. március 17-én a Hungária Szállóban tartott ünneplesen Gyulai Pál meglepő fordulattal ezt mondotta: „Megkísérlem őt új címen ünnepelni mint *magyar hazafit*, mint azon tudósok és írók egyikét, kik az elnyomatás napjaiban küzdöttek a nemzetért. Ő akkor szerette meg nyelvünket, amikor azt üldözték...Magyar hazafi lett...” (közli Petz: NyK 50(1936): 358). Nos, ez nyilvánvaló túlzás, amelyet az ünnepi felkészöntő hevében a századvég

orációs stílusa, túlzott retorikája adhatott Gyulai szájába. Mégis: e felfogás napjainkig fenn tudott maradni. Balázs János „a magyarrá lett nagy nyelvész”-t tiszteli benne (Szathmári István (szerk.), Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből. Budapest 1970. 21), s hasonlóan vélekedik Kálmán Béla Budenzről: „Annyira magyar lett, hogy csekély kivétellel magyarul írta könyveit, tanulmányait.” (i. m. 138-139.)

E nézetekkel szemben tény, hogy Budenz pusztán tudományos érdeklődéstől vezettetve települt át Magyarországra, politikai ügyekkel nem foglalkozott és arról sincs tudomás, hogy a nemzetért kiállt volna az elnyomatás éveiben. Igaz: magyarul jól megtanult, de művei zömének magyar nyelvűségét többé-kevésbé a kényszer szülte. (Magyarul írt leveleiben — Jalavának — bizonytalanság tapasztalható olykor-olykor az igeekötők, a tárgyas ragozás, a határozott névelő használatában, a sorrendezésben, a szóhasználatban. Lehetséges volna, hogy magyar közleményeinek nyelvét átnézte?)

Nem céлом az, hogy Budenz glóriáját tépázzam (érdemei alapján ez nem is volna tehető), emberi figurájának kontúrosabb kibontakoztatásához mégis szükséges néhány, ez idáig nem emlegetett tényt felsorolni. Ezek az adatok, megnyilatkozások arra utalnak, hogy Budenz beilleszkedése a kezdetben idegen környezetbe nem ment könnyen. Főleg a 60-as években és a 70-es évek elején nem volt zavartalan a magyarsághoz és a magyarországi állapotokhoz fűződő viszonya. Nehézségekkel kellett megküzdenie, sok mindenben másképp viselkedett, mint ahogy azt egyesek elvárták volna tőle, több minden szokatlan, idegen volt tőle és számos nehézséget kellett áthidalnia, hogy a 70-es évek közepén, a 80-as években akklimatizálódjon az akkori Magyarország állapotaihoz.

Budenz Magyarországra költözése után elég rendszeresen hazalátogatott. Ezekről az útjairól leveleiben is, feljegyzéseiben is így emlékezik: „in patriam”. 1969-ben ezt írja feljegyzéseiben (MTA Kézirattár Nytud.4-r.156b): „Akademia - ex offo vernachlässigt — die Nagy gyűlés 10-17,4 wo neue Statuten bereitet werden ganz ignoriert.

12,7. Abends schrieb ich: „Dr Budenz József, az altaji öszszechasonlító nyelvésznet magántanára e félévben nem tart előadást" — und schicke es morgen ein."

Ugyanebben a kéziratban 1870. májusában ezt jegyzi fel: „Gegenwärtig akad. nagygyűlés — das alte schauspiel. Scandal mit Sámueldíj den Vámbéryschmarren 'Szóegyezések' erhalten werden. Heftige cooperation darüber in der értekezlet jetzt von 23,5." Június 13-i bejegyzés: „Vorgestern — entscheidende verhandl[un]g um m[ein]e stell[ung] zur Akad[emie] zu entscheiden: Fogarassi's mongolische reiseplan wieder von der blindfolgenden clique acceptirt — und sie proclamirt somit in der classe ihre herrschaft, die sie mit freunde geniessen möge, um von der nachwelt ihren ruhm zu ernten... Auch Barna schliesst sich an den dumdar [=török ill. perzsa *domdār dumdar* 'sereg, derékhad'-HP] Vamberys an — mit dem esel mag ich nicht d[ie] freundschaft[af]t h[alten]. Kein gemeinschaft mit der geistigen rohheit. Vor mir steht nur der eigne weg, auf dem ich schliesslich als mein eigner berater sein muss u[nd] will. Es m[uss] sich aber auch hilfe und ermutigung spender finden. Vorerst — endgültige absag[un]g vom magyarismus. Von einer activität sei es an Akad[emie] od[er] Universität...".

Ezekre az egyetemen és az Akadémiával kapcsolatos hangulataira később visszatérünk. Más tények is utalnak Budenz beilleszkedési zavaraira. V. Tervonen volt szíves levélben közölni egy levélrészletet, melyet Barna Ferdinánd 1871-ben írt O. Donnernek, s az alábbiakat írja Budenzről, akit egyébként régóta ismer (Budenz naplószerű feljegyzéseinek első évében, 1866-ban szerepel egy Barnával s Blomstedttel közös kirándulás Szárra; ám Barna voltaképpen mindvégig Budenz köréhez számított): „... hän hylkäsi kaikki unkarilaisia ystäviensä; pakoitti heitä kanssansa vaan saksalaisiksi puhumaan; kävi ahkerasti saksalaiseen thatterihin; luki ainoaan unkarin kansalle vihollisia saksankielisiä sanoma-lehtiä; akatemian istunnoissa teki häirityksiä j.n.e. Budenz parka!"¹²

E levélrészlet értékeléséhez figyelembe kell venni, hogy „szegény Budenz" valóban és letagadhatatlanul német származását-voltát nem tagadhatta meg, hazájának mindvégig Kurhesent tartotta (l. Kannisto: JSFOu. 50/3(1938-1939): 58,63).

Barna Ferdinánd pedig konok magyar nemesi értelmiségi volt, aki képességeivel kitűnt kortársai közül s minden bizonnyal szakmai okokból csatlakozott Budenz köréhez — önálló véleményalkotásának következetes fenntartásával.¹³

Visszatérve Budenzre: ezek voltak azon évek, amikor a legkellemetlenebbül érezhette magát Magyarországon. Nagy nehezen állást kapott, magántanári habilitációja aránylag simán lezajlott, sőt 25 éves korára az MTA lev. tagja lett ugyan, de egyetemi tanári kinevezése egyre késett. Ezzel magyarázhatók azok a rossz hangulatú levelek, amelyeket ez idő tájt írt A. Ahlqvistnek, s melyekben panaszkodik (1870. ápr. 21.), hogy az ember könnyen elveszíti kedvét Magyarországon, ha olyan haszontalan dolgokkal foglalkozik, mint a magyar nemzet nyelvének kutatása. „Ernste teilnahme für studien der art ist im lande gar keine vorhanden”, írja és így folytatja: „die 'Magyar tudományos Akadémia' hat zwar ein ihrem titel würdig entsprechendes palais, aber in der linguistischen classe oft bedeutende mangel an vorlesungen (-besonders seitdem...die vereinigte classe der linguisten und belletristen die neu creirte würde eines classensecretärs ... hrn Gyulai übertragen hat der dem fast ausschliesslichen gegenstande der classe...sehr ferne steht)“ (idézi Kannisto i.m. 76). Még elkeseredettebben ír aug. 11-én: „Ich bin zwar aus innerer neigung ein liebhaber und pfleger ungrischer sprachwissenschaft, und muss wünschen, dass...eine pflege derselben irgendwo bestehe...aber dass diese wissenschaft grade in ungarischer form vorhanden sei, dass grade eine ungar. Akademie der mittelpunkt und eine ungar. Universität das seminarium derselben sei, - das haben in erster linie andere zu wünschen und anzustreben, denen die so zu sagen auch nationale pflicht wäre. Ich habe wohl auch früher den wahn gehegt, dass es so werden könne; aber bin davon nun gründlich geheilt. Die betreffende classe der Ungar. Akademie... ist nämlich zerfahren, und auch demoralisirt, indem eine gänzlich unfähige und unverständige, aber gemeines intriguiren nicht verschmähende clique in derselben dominirt ... Dazu kommt die bedauernswerte nationale engherzigkeit der Akademie, die um alle welt nichts anders als magyarische geschriebe-

nes herausgibt... [HP kiemelései] Hieraus folgt, dass ich am treiben der Akademie keinen tätigen anteil mehr nehmen kann." (Kannisto i.m. 77-78).

Ezek kéziratári feljegyzéseivel egybecsengő szavak, melyek sem „magyar hazafiságával”, sem „magyarul publikálásra” való önkéntes törekvésével, hajlamával nem állanak összhangban. S hogy nem jószántából írt magyarul, s ekképp művei külföldön nem voltak túlságosan ismertek, arról panaszkodik Blomstedtnek is. Az alkalmat erre az kínálta, hogy Blomstedt a Halotti Beszéd-ről írt finn nyelvű könyvét Hunfalvynak és Budenznek megküldte a következő ajánlással: „a magyar Akadémia rendes tagjainak, a híres nyelvtudósoknak”. Erre Budenz 1869. június 4-én ekképpen reagált: „meg kell jegyezmem, hogy én hála Istennek nem vagyok a magyar Akadémiában semmiféle rendes tag, s ennek a 'parádés'-intézetnek („parade-institut”) megújított szabályai szerint nem is leszek azzá, sőt a legkevésbé sem óhajtok azzá lenni. Protestálnom kell a híres attribútum ellen is...mert én eddigelé 'híres' munkáimat csakis magyar nyelven írtam, s tudvalevőleg a magyar nem tartozik a legolvasottabb nyelvek közé, főképp mint-hogy...maguk magyar uraimék sem nagy buzgalommal olvassák saját irodalmukat, legkevésbé pedig a tudományos műveket, noha a magyar nyelvre és rokonaira vonatkozik is, minthogy az efféle dolog tudvalevőleg nem válik valami nagy becsületére ennek a nagy nemzetnek [HP kiemelése]” (idézi Setälä NyK 23(1893): 335-336).

Személyes sérelmeivel függenek össze ezek a panaszos levelek, melyeknek lényege abban foglalható össze, hogy az egyetemi altajisztikai professzúrára sem találunk az illetékesek megfelelő személyt, holott erre minden feltétel [nyilván az ő személyében - HP] megvolna. A végkövetkeztetést így fogalmazza meg Ahlqvistnek: „Es hat alles seine grenzen; sogar die gutmütigkeit der geduldigen deutschen [HP kiemelése]. - Nächstes semester erscheine ich also nicht mehr auf der Universität.” (Kannisto i.m. 78). Ez is az 1870. augusztusi levélből való idézet s mindezen szavak, melyeket a levelekből idéztünk korrelálnak a naplószerű feljegyzéseiből vett töredékes megnyilatkozásokkal. (L. még a függelék e cikk végén.)

Két oka volt Budenz válság-helyzetének. Az egyik az Akadémiával kapcsolatos. Nem volt tudatában annak, hogy az Akadémia nagyfokú átalakulásának a periódusába csöppent bele, nem fogta fel, vagy nem értelmezte helyesen az ebből következő ellentmondásokat és minden ebből fakadó, őt közvetlen érintő jelből személyes megbántást, mellőztetést érzett ki.

Helyzetének értéséhez tudni kell, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben elfogadott alapszabályai a kiegyezés körüli s azt követő idők politikai átalakulása révén gyökeres megreformálást követeltek, s az új alapszabály 1869-ben életbe is lépett. Az új alapszabály előkészületi munkálatai során két irányzat csatározott egymással: a régi reformkori nézethez közel állók továbbra is a humán tudományokat és a nemzeti irodalmat ápoló intézménynek kívánták látni az Akadémiát, míg Eötvös József progresszív csoportjának az volt a véleménye, hogy az Akadémiának tágabb körben olyan tudományos feladatokat is vállalnia kell, amelyek az ország polgári fejlődését, elmaradott iparának felvirágzását és a haladó világ mellé való felzárkózását segítik elő. Ez rendkívül konstruktív és modern elképzelés volt akkor, amihez hozzá kell fűzni, hogy Eötvös a természettudományok jövőt formáló szerepe mellett természetesen a társadalomtudományok feladatát sem becsülte le a nemzet egészének alakítása szempontjából. Végül is az új alapszabály a haladó és a konzervatív erők kompromisszumaként az Akadémia feladatát így fogalmazta meg: „A tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése.” E mondatban megfogalmazott célkitűzés minden egyes szava kellőképpen hangsúlyos, ám éppen e kompromisszum, a kettős feladatok különböző módon való érvényesítése éles hangú bírálatokra adott lehetőséget a hetvenes években, de egyben megváltoztatta az Akadémia osztályainak szervezeti rendjét is (l. Pach Zsigmond Pál (főszerk.), A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. Budapest 1975. 139-144).

Budenz egy átalakulóban lévő Akadémiában találja magát, s nem leli helyét. A szervezeti átalakulást személyi konzekvenciák nem tudták azonnal nyomon követni s a kutatás igényeinek megfelelő új formák kialakulása is késlekedett. A korábbi (önkényuralmi) időszakban a nyelvtudományban kezd ugyan a szigorú értelemben vett szaktudományos nézetrendszer és metodika „meg-

fogható" kritériumok alapján szembeállni a romantikus nyelvészkedők kalandos ábrándképeivel, a sémi, az iráni vagy egyéb rokonságot keresők táborával. Az átszervezés után az ellentétek más formát is öltenek: a diszciplináris kutatásokat szorgalmazó liberális irányzat kerül szembe a konzervatív nacionalizmus képviselőivel. Nehezítették a tudományos élet, a szellem szabadságának kibontakozását nemegyszer személyes konfliktusok is. A nemzet tudományos hírnevének megteremtése, a tudomány művelése és terjesztése volt a meghirdetett cél s ez szükségszerűen alkalmas volt a reformkori fő funkciók, a nemzeti nyelv és irodalom műveléséért folytatott tevékenység lazítására, ami egyben az Akadémia társadalmi szerepét is gyengítette. E veszély elhárítására emeli ki az új Alapszabály az Akadémia irodalomtámogató feladatát. Ennek a korszaknak a mérlegét tehát a specializálódó szaktudományok és a reformkorból is táplálkozó nemzeti erők nyomása billenti hol ebbe, hol abba az irányba.

Ami az Akadémia I. Osztályát illeti, ennek élére Gyulai Pál került, s ez a körülmény az osztály életére, működésére rányomja bélyegét: a Gyulaiban megtestesülő népies-nemzeti irodalompolitika és a személyében képviselt hatalom révén olyan irányító mechanizmus alakul ki, amely lassacskán valóban egy szűkebb csoport (Budenznél = clique) érdekeit képviseli. Ez az Akadémián belül, de egyre inkább az intézmény falain kívül is újabb feszültségek forrásává lesz (l. A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 105-218).

Egybeesik ezzel, hogy a társadalom nyugodt felszínét 1870-1871-ben nem várt események zaklatták: a párizsi kommün és a porosz militarizmus agresszív fellépte láttán Arany János titoknoki jelentésében e világeseményekre célozva indokolja a szerény eredményeket: „kinek volna kedve építeni, mikor a föld köröskörül hatalmasan reng, s eddigi építményét roskadozni látja...” (A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 151). E világesemények hatása egyébként Budenz kéziratári feljegyzéseiben is tükröződik: ebben az évben (1870) a szokásosnál terjedelmesebben fejti ki aggodalmait a világ — s hazája — további alakulása felett. Nézetei, várakozásai egyáltalán nem optimisták. Ahogyan nem optimista, sőt lemondó az egyetemi professzúra elnyerése dolgában is.

Budenz kétségei, aggályai tehát mélyebb összefüggésekkel is magyarázhatók. Ezek egy részét ő maga, az események külső szemlélőjeként, a szakmájában elmélyedő tudósként nem mindig fogta fel kellő tisztánlátással, holott pl. Eötvös József eltökélt küzdelmét jó tudósok megnyerésére — akár külföldről is — látania, érzékelnie, tapasztalnia kellett. Mindenesetre ez az a mélypont, amely arra az elhatározásra vezet, hogy a „magyarizmus-sal” szakítva esetleg elhagyja az országot és Szentpétervárra telepedik le. Erre utalhat akadémiai kéziratári feljegyzéseiből az 1870. aug. 14-i és szept. 12-i bejegyzés. Előbbi szerint: „endlich schreiben an Wiedemann in Ptbg - mit der ernstesten Anfrage.” Utóbbi értelmében: „Vorläufige antwort Wied. erhalten. Es lässt sich hoffen.”

E rövid, odavetett sorokat bővebben magyarázza Ahlqvisttel folytatott levelezése. Eddig idézett panaszai alapján Ahlqvist 1870. aug. 27-én és okt. 14-én följajánlja közvetítő segítségét esetleges pétervári elhelyezkedése ügyében — az öregedő Wiedemann szóba jöhető utódként. Véleménye szerint Budenz nagy tudására szükség lenne Pétervárott, s alkalmaztatása érdekében iparkodik A. Schiefner támogatását is megnyerni (A. Ahlqvist, Kirjeet. Helsinki 1982. 168-169 és 170-171). Erre a lehetőségre még két ízben visszatér (1871. febr. 16. és 1871. ápr. 13., l. i. m. 172, 180).

Budenz azonban nemcsak Ahlqvisttel és — ahogy láttuk — Wiedemann-nal levelezett ebben az ügyben, hanem Schiefnerrel is, és ennek alapján már 1871-ben lehetősége mutatkozott arra, hogy a pétervári akadémián adjunktusi állásra pályázzon, bár az akkori németellenes hangulat miatt a pályázat elfogadása a plénumban nem volt éppenséggel garantálható. Budenz ezért jobbnak látta egyelőre Budapesten maradni s tervét későbbre vagy teljességgel elhalasztani. Ekkoriban kapott ugyanis konkrét ígéretet a budapesti egyetem dékánjától a ny. r. tanári állásra (l. Kannisto i. m. 82-83), amiről egyébként 1871. jan. 6-án Ahlqvistet is tájékoztatta. Kinevezésére azonban várni kellett: ezt dr. Pauler Tivadar a minisztérium nevében 1871. április 13-án költségvetési okból (az országos képviselőháztól nem engedélyezve) még elutasította (Nyr. 65 (1936): 71-72). Budenz

professzori kinevezési okirata végül is 1872. április 11-én lett jóváhagyva (uo.).

Budenz 36 éves korára professzor lett. Ez megelégedéssel s nyugsággal tölti el, mert hosszú-hosszú évek hallgatása után 1872. ápr. 13-án levelet ír „guru”-jának, Th. Benfeynek (közli Futaky UAJb. 40(1968):1-2). Csakhogy ebbe az öröm hangján kívül sok keserű felhang is vegyül az elmúlt 14 év magyarországi tapasztalataiból: „Sie schrieben schon vor jahren, dass zu den Deutschen, die in der fremde mit pflge und verbreitung der sprachwissenschaft betraut worden, auch Budenz in Ungarn gehöre. Gewiss viel ehre für mich...Doch wagte ich nicht Sie über die wahre beschaffenheit dieser sogenannten betrauung aufzuklären und mancher versuch dazu scheiterte an der ironisch-bit-teren stimmung, die sich jedesmal meiner bemächtigte und in einen klagetön umzuschlagen drohte, den ich verschähen musste. Heute ist es anders. Ich kann Ihnen ruhig mitteilen, dass ich in den nahezu 14 jahren meines ungarischen daseins allerdings stark versauert bin, und unter dem geistigen landesklima wol so stark gelitten habe, dass ich mich als für Deutschland unbrauchbar betrachten muss. Das ist nun einmal schicksal über das man sich trösten muss. Ich kann dies nun auch mit der gewissheit, jetzt endlich eine stellung errungen zu haben, von der ich ausser der seither entbehrten materiellen aisance wenigstens hinreichend moralischen Druck erwarten darf, um mich als einen nicht eben unnützen arbeiter im garten der sprachwissenschaft zu bewähren.

Die oben erwähnte betrauung, von der Sie also damals noch prophetisch antizipierend gesprochen, hat nunmehr in bester form stattgefunden. Man hat nun endlich, was schon der selige Eötvös beabsichtigte d.h. zu vollziehen sich bereit finden liess, an der Pester universität eine lehrkanzel für vergleichende alta-jische sprachwissenschaft errichtet was im hinsicht auf ein speciell national-ungarisches wissenschaftliches interesse schon längst hätte geschehen sollen. Die amtliche publication dieser tatsache erfolgte gestern, zugleich mit meiner ernennung zum ord. prof. für diesen neuen lehrstuhl...".

5. Budenz révbe ért, visszakozott pétervári terveitől, megszervezte budai életét, melyet a szorgos munkán kívül nyugodal-

mas és kedélyes társasági együttlétekekkel tett változatossá. Ennek egyik színhelye a kruzskok. Váradi-Sternberg János (Utak, találkozások, emberek. Budapest-Uzsgorod 1974. 245) a 80-as évekre teszi a kruzskok létrejöttét, elképzelhető azonban, hogy ez az „intézmény” már a 70-es években megalakult, ahogyan Décsy (UAJb. 35 (1964): 262) és Kálmán B. (Budenz József. In: Szathmári István (szerk.), Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből. Budapest 1970. 144) vélik. Emellett szólhat, hogy Budenz korán észrevette az orosz nyelvismeret fontosságát a finnugor tudományokban, s hogy pétervári törekvéseinek előkészületeiként is s föl lehetne fogni a russzkij kruzskok alapítását, melyben egyébként része lehetett Sztjepan Jakovlevics Kolumbovznak (1852–1926), a budapesti orosz konzulátus tréfásan Kolumbuszként emlegetett titkárának is. A korábbi alapítás melletti érv, hogy Budenz „Feljegyzései”-ben már 1875-től találni folyamatos orosz nyelvű bejegyzéseket, ami arra utal, hogy ezt megelőzőleg kezdte orosz tanulmányait. S ne feledjük: Barna (e kör tagja) szintén a 70-es évek közepén (pontosabban 1877-ben) járt Oroszországban, s ehhez is kellett nyelvi felkészülés.

Talán helyzetének rendeződésével is összefügghet a kruzskok intézményesítése? Akárhogyan is van: Budenz élete 1872 után lett kiegyensúlyozott. Fogadja hazai és külföldi vendégeit hol Hess János vendéglőjében, hol egyéb helyeken, majd később Ugórvárnak titulált Lisznyai u. 19. sz. alatti házában. Láthatólag jól hozzászokik a magyarországi körülményekhez, az Akadémiával és az egyetemmel is konszolidálódik viszonya.

Bőréből mégsem bújhat ki: magyarrá nem válik, németségét őrz¹⁴, a magyart jól ismeri ugyan, kiejtésében mégis érződik az idegenszerűség. Nemcsak Arany János csipkelődései utalnak erre, hanem Munkácsi Bernát — akit ő néha Philovogulosznak becézett — is úgy emlékezik vissza Budenz óráira, hogy azokat nehezen tudta követni, részben Budenz akadozó előadásmódja, idegenszerű kiejtése miatt, de azért is, mert nem volt tekintettel arra, hogy tanítványainak nagy része kezdő, s magyarázat nélkül ontotta magából a tömérdek műszót, melyek értelme a legtöbb hallgató előtt homályos volt. „Szerencsére Budenz tanítványai Simonyi óráit is látogatták — írja Munkácsi —, melyeken

csakhamar tisztába jöttek a Budenznek ismertnek föltételezett fogalmakkal, s erre Budenz előadásai a legnagyobbfokú érdekeséget nyertek." (Nyr. 59(1930): 204).

6. Utolsó vitatémaként Budenz és Barna viszonyát kívánom taglalni, amelyről eddig vajmi kevés szó esett a szakirodalomban. Barnának Donnerhez írt levélrészlete, Budenz Feljegyzéseinek egy odavetett megjegyzése arra utal, hogy a két tudós között volt valami feszültség. E mindkét részről barátságtalan szavak azonban nem a nyilvánosságnak szánt, hanem bizalmas megnyilatkozások. Minden jel egyébként arra utal, hogy kettejük viszonya a felszínen mégiscsak korrekt volt. Barna Ferdinánd voltaképpen nem volt tanítványa Budenznek, de a köréhez tartozott s ott bizonyára gyakran megfordult. Már amennyire ez egy magányos agglegénytől és másoktól független literátortól elvárható. Budenz kézírataiból tudjuk, hogy a 60-as évek elejétől (1862-től) feltétlenül ismerték egymást, s Blomstedttel, Ahlqvisttel, Aspelinnal, Jalavával közös kirándulásokat tettek (1862, 1866, 1874). Budenz 1868 márciusában Feljegyzéseiben írja, hogy „Akad. nagygyűlés. Barna megvál.” Barnáról tudjuk, hogy jelen volt a Budenz magyarországi 25 éves működését ünneplő vacsorán. Kétségtelen továbbá, hogy az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság 1865. évi (nov. 5.) ülésén „Hunfalvy Pál és Budenz József 1. tagok a Kalevala című finn eposznak Barna Ferdinánd múzeumbeli könyvtári őrségéd által készített magyar fordításáról, melynek megbírálására meg voltak bízva, adák be tudósításukat, mely szerint ez a fordítás a finn nyelvnek teljes és átható ismeretét tanúsítja s oly szerencsésen sikerült, hogy az a magyar irodalom becsületére fog válni [HP kiemelése], ha bár minden közelebbi érdektől elvonatkozunk is, mely pedig már a nyelvrokonságtól fogva is valóban létezik. A bizottság tehát nagyon ajánlja az akadémiának, hogy a Kalevala-fordításnak kiadását határozza el.” (NyK 5:476).

Ezekből az ellentmondásos jelekből arra következtetnek, hogy a két férfiú szakmai kérdésekben együttműködött, erre feltétlenül szükségük is volt, függetlenül attól, hogy mi volt a személyes véleményük egymásról.

Van azonban még egy olyan zavaros, vagy összekuszált ügy, melyben nem ártana tisztábban látni. Barna Kalevala-fordításának értékeléséről van szó. Domokos Péter szerint: Barna nevét „csak mint az első teljes magyar Kalevala fordítóját emlegetik, rögtön hozzátéve, hogy átültetése gyarló, tökéletlen, s nem finnből, németből készült. Fordítása Vikaré mellé állítva valóban szinte kifigurázható; hálás témája is ilyképp a Kalevala-fordítások Barnát elmarasztaló, Vikárt magasztaló filológiai egybevetésének” (NéprNyelvtud. 24-25(1980-1981):285-286; s hasonlóképpen nyilatkozik a V. Kaukonen A Kalevala születése című könyvéhez írt Utószavában. Budapest 1983. 239).

Ez az idézet három állítást tartalmaz: Barna Kalevala fordítása gyarló (sőt tökéletlen); illetőleg: nem finnből, hanem németből fordította az eposzt, sőt harmadjára: egyenesen nevetséges.

A három állításnak egy Vikártól származó emlékezés az alapja. E szerint Budenz azt mondta volna Vikárnak, hogy Barna Ferdinánd Kalevala-fordításának két hibája van: nem tud elég jól finnül, ám ez a kisebb baj, sokkal nagyobb hiányossága, hogy magyarul sem tud úgy, ahogyan az a Kalevala fordítójától elvárható lenne, hiszen nem igazi költő. Vikár azzal fejezi be ezt az anekdotont, hogy Budenz szerint Barna műfordítása nem is igazi Kalevala, hanem csak „holmi Barnevala” (Domokos i. h. 286, ill. Vikár Nyr. 65(1936): 68-69).

Az öregedő Vikárnak ez a visszaemlékezése meglehetősen ellentétben áll Budenznek és Hunfalvynak a Nyelvtudományi Bizottsággal tett hivatalos értékelésével...

További félreértés forrása az a levél, amelyet Budenz 1870. november 20-án írt Blomstedtnek (közölte A.J. Joki. In: Lakó-Eml. 108-109), s melyben többek között ez olvasható: „Freund Barna yhä vaan Kalevaloitsee; mein freund vom Ofener Barnassus, der verseschmied (runon-seppä) Lindner trägt sich mit dem plane, ihn unter dem titel 'Barnevala, finn hõskõltemény' zu besingen. Der tag, an dem seine Kalevalaübersetzung...im drucke vollendet sein wird, darf einer würdigen feier nicht entbehren.” Majd felszólítja Blomstedtet arra, hogy kívánatosnak tartaná, ha erre a tervezett ünnepségre ő is küldene egy kis üdvözlő verset: „Es wäre ausgezeichnet, wenn wir ihn [ti. Barnát] da

mit einem kleinen finnischen carmen überraschen könnten, das würde ihn gar sehr glücklich machen. Schicken Sie mir doch ein solches, etwa bis ende December" (i. h.). Ez a levél egyrészt arról vall, hogy a Barnevala elnevezés Lindnertől¹⁵ származik (s nem Budenztól, mint vélik), másrészt arról, hogy Budenz komolyan tervezte Barna ünneplését a Kalevala-fordítás megjelenése alkalmából, s ezért kérte föl Blomstedtet finn nyelvű verses köszöntő írására.¹⁶

Egyértelmű e levélből, hogy Budenz ünnepel(tet)ni készült Barnát Kalevala-fordítása megjelenésekor. Az erre utaló levélbeli szándék, esetleg éppen Vikár említett visszaemlékezésének negatív fényében, a visszájára fordult a Barna Ferdinándról értekező szerzőnek egy sajtó alatt lévő cikkében (Kiegészítések, helyesbítések. Néhány pótlólagos adat Barna Ferdinándról, a komplex uralisztika egyik korai művelőjéről című írásomhoz. In: Néprajz és Nyelvtudomány 1987: s. a.): Domokos P. itt ezt a levelet a Barna és Budenz közötti feszült viszony jeleként értelmezi, a levél stílusában „nem is enyhe iróniát” lát. Hozzáteszi továbbá, hogy V. Tervonen rábukkant az MTA Kézirattárában Budenznek egy eddig nem emlegetett kéziratára, amely számos példával Barna fordításának bírálatát tartalmazza. Egyben föltelevézi, hogy ez a kritika, ha egyáltalában megjelent, akkor németül és föltehetőleg külföldön történt a publikálás.

A Budenz levél azonban semmiképpen nem ironikus: mind a német, mind a finn szövegrészek a sajátos budenzi humor termékei. S Budenz ünneplési szándékának komoly volta Blomstedt válaszából is kiderül. A V. Tervonen által emlegetett kézirat pedig voltaképpen kommentárokat, filológiai észrevételeket tartalmaz Collan svéd és Barna magyar Kalevala-fordításához. A kézirat jegyzetanyagnak tekintendő, nem kész cikknek: lehetett volna belőle esetleg bírálat, mégpedig objektív bírálat, de nem lett. Benyomásunk szerint ugyanis Budenz értékelni tudta Barna fordítását (l. Függelék).

Ezek után megkockáztatjuk azt a kérdést, megbízható-e az idős, akkor 77 esztendőes Vikárnak 1936-ban közzétett története, pontosabban azok a kijelentések, amelyeket Budenz szájába ad, hogy nevezetesen Barna sem finnül, sem magyarul nem tudott, költőnek sem elég jó, s ezért szükséges a Kalevalát újból le-

fordítani. Domokos Péter újabban (NéprNytd. 24-25(1980-1981): 286) maga is fölteszi azt a kérdést, hogy Vikár emlékezete „vajon mennyiben hiteles?”.

Kezdjük az első állítással: tudott-e Barna finnül? Nehéz finn tudásának fokát megítélni több mint egy század távolából. Korabeli dokumentumok szerint kiváló nyelvtelenség volt, viszont tény, hogy Finnországban sosem járt. A Setälä által a Valvoja 1909. évi évfolyamában (282-284) közzétett Barna-levél 1865-ből mindenesetre nem természetes - de bonyolult szerkezeteket, körmondatokat használó finn nyelven van írva. V. Tervonen írásbeli közlése szerint azonban Barna nyelvismerete fejlődött: későbbi finn nyelvű leveleinek nyelve felülmúlja a Setälä által közzétettét.

Második kérdés: németből fordította-e a Kalevalát Barna? Ez az állítás hamis. Barna — ezt egyébként előszavában közli — a fordítás során tekintettel volt A. Schiefner német fordítására. Ez minden ilyen jellegű műfordításnál érthető eljárás, pláne olyan körülmények között, hogy a 60-as évek közepén Fábián finn nyelvtanán, Hunfalvy olvasókönyvén, néhány más külföldi nyelvtanon kívül legfeljebb Renvall szótárának első fele állt Barna rendelkezésére.

A németből fordítás melletti egyetlen érvként Vikár azt említi, hogy: „A Barna-féle fordítást kezembe véve, hamar észrevettem, hogy az nem tisztán az eredetiből, hanem Schiefnernek akkor már közkézen forgó jeles német átültetése alapján készült. Mingyárt az első sor elárulja ezt: Werde von dem Geist getrieben. Íme a Barna-féle fordítás az első sorban ugyanezzel kezd: 'Hajt a lélek' és utána mondja el azt, amit a Kalevala első sora az eredetiben kifejez, ahol szó sincs lélekről és annak hajtóerejéről: 'nagy a kedvem'." (Nyr. 65(1000):69).

Vikár érvelése nem meggyőző: a *mieli* jelentései közül a 'lélek' és a 'kedv' egyaránt előfordul Barna első sorában, míg Schiefner pusztán a *Lust* szót használja, amelynek 'lélek' jelentése nincsen is. Barna tehát nagyon jól értette a *mieli* jelentéseit. A *hajt* ige viszont magában foglalja az állásfoglalásra, cselekvésre késztetést (*hajt az indulat*), s a német *treiben*-nel való szemantikai hasonlósága önmagában nem germanizmus, még ha lehet is benne Schiefner¹⁷ hatás.

Budenz állítólagos motivációi között az is szerepel, hogy Barna magyarul sem tudott jól. Különös, hogy ezt éppen a német anyanyelvű Budenz lett volna hivatva eldönteni... A valóságos helyzet bemutatására szeretnék itt közölni néhány rövid részletet a Kalevalából, a Schiefner német, valamint Barna és Vikár magyar fordításait is mellétéve. Ki-ki megítélheti ezek alapján, tudott-e eléggé jól magyarul Barna, telezsúfolta-e fordítását germanizmusokkal és figyelmen kívül hagyta-e a finn szöveget.

Tudtommal egyébként Vikár 1936. évi Nyelvőr-beli cikkében nincsen arról szó, hogy Barna fordítása germanizmusokkal van tele és hogy kényszeredett avagy suta. Ő csak beszámol arról, hogy Budenz mivel indokolta az új fordítás szükségességét.¹⁸

I. ének 1-20

Mieleni minun tekevi,
Aivoni ajattelevi
Lähteäni laulamahan,
Saa'ani sanelemahan,
Sukuvirttä suoltamahan
Lajivirttä laulamahan;
Sanat suussani sulavat,
Puhe'et putoelevat,
Kielelleni kerkiävät,
Hampahilleni hajoovat.
Veli kulta, veikkoseni,
KauNIS kasvinkumppalini!
Lähe nyt kanssa laulamahan,
Saa kera sanelemahan
Yhtehen yhyttyämme;
Kahta'alta käytyämme,
Harvoin yhtehen yhymme,
Saamme toinen toisihimme
Näillä raukoilla rajoilla,
Poloisilla Pohjan mailla

Schiefner:

Werde von der Lust getrieben,
Von dem Sinne aufgefordert,
Dass ans Singen ich mich mache,
Dass ich an das Sprechen gehe,
Dass des Stammes Lied ich singe,
Jenen Sang, der hergebracht;
Worte schmelzen mir im Munde,
Es entschlüpfen mir die Töne,
Wollen meiner Zung' enteilen,
Wollen meine Zähne öffnen.
Goldener Freund, mein lieber Bruder,

Vikár:

Mostan kedvem kerekedik,
Elmém azon töprenkedik,
Hogy ím dalra kéne kelni,
Ideje volna énekelni,
Nemek nótáit dúdolni,
Fajok énekeit fűjni;
Szavaim szétolvadnak számban,
Beszédim buzognak bátran,
Nyelvemre sűrűn sietnek,
Fogaimra folyton folynak.
Édes játom, jó barátom,
Gyermekkori gyöngy korácsom!
Jer ide, énekeljünk együtt,
Kettesben a kántust kezdjük,
Most hogy újra összejöttünk,
Két felől ide kerültünk,
Ritkán is jövünk így íme,
Látjuk egymást szemtől-szembe,
Mi szegény hazánk határán,
Pusztaságos Pohja táján.

Barna:

Hajt a lélek, nagy a kedvem,
Gondolatom unszol engem,
Fognom dalhoz, énekléshez,
Kezdenem a regéléshez,
Hadak sorát levezetnem,
Nemzetségdalt énekelnem;
Számban a szók olvadoznak,
A mondatok omladoznak,
Nyelvem hegyén hullámszanak,
Fogaim közt rést keresnek.
Arany felem játzó-társom,

Theurer, der mit mir gewachsen!
Komme jetzt mit mir zu singen,
Komme um mit mir zu sprechen,
Da wir uns zusammentraten
Von verschiedenen Seiten kamen,
Selten kommen wir zusammen,
Kommt der eine zu dem andern,
In den armen Länderstrecken,
Auf des Nordens armen Boden.

18. ének: 119-132
(Anni Väinämöinennek)

"Elä tyhjiä valehi!
Tunnen mie kalanku'unki;
Toisinpä isoni ennen,
Tosin valtavanhempani
Läksi lohta pyytämähän,
Taimenta tavoittamahan:
Oli verkkoja venonen,
Laivan laiksi laskimia,
Siinä nuotat, siinä nuorat,
Siinä tarpoimet sivulla,
Atraimet alla teljon,
Pitkät sauvaimet perässä;
Kunne läksit Väinämöinen,
Ulkosit, Uvantolainen?"

Schiefner:

"Sprich nicht lauter leere Lügen!
Kenne gut der Fische Laichzeit,
Früher fuhr mein Vater oftmals,
Fuhr gar oft der greise Alte,
Lachse aus dem Fluss zu fangen,
Lachsforellen mitzubringen:
Netze lagen in dem Boote,
Voll von Garnen war das Fahrzeug,
Netze hier und dorten Schnüre,
Grosse Stangen an den Seiten,
Gabeln an den Ruderbänken,
Lange Stöcke bei dem Steuer;
Wohin gehst du, Väinämöinen,
Ziehst du aus, o Freund der Wogen?"

50. ének: 600-620

Muut kaikki oli opissa,
mie en joutanut kotoa
Emon ainoan avusta,
Yksinäisen ympäriltä;
Piti oppia kotona,
Oman aitan orren alla,
Oman äitin värttinöillä.
Veikon veistolastusilla,
Senki piennä, pikkaraissa,

Velem együtt nőtt korácsom!
Jöszte velem énekelni,
Velem együtt regélgetni,
Miután most összejutánk,
Szerte hosszan jártunk után;
Ugy is ritkán találkozunk,
Össze ritkán akadhatunk,
E nyomorú határokon,
Pohjolai bús tájakon.

Vikár:

"Ne hazudozzál hiába!
Ismerem halak ívásit;
Nem így indult én atyuskám,
Nem így én öregem egykor,
Útjára lazac-lefogni,
Hálfiakat háborgatni:
Hálóval hajója telve,
Tőrrel vala a dereglye,
Ottan gyalmok, ottan madzag,
Ott zurbolók oldalaslag,
Ülőke alatt szigonyok,
Hajófarban hosszú rudak;
Merre mégy el Väinämöinen,
Utazol Uvantolainen?"

Barna:

"A mit beszélsz sült hazugság!
Értem én az ívás sorát,
Édes apám is egykoron,
Jó öregem szint' máskoron,
Eljárt lazac-halászatra,
Hegyí pisztráng fogdosásra,
Csupa háló volt a hajón,
A csolnakán csupa gyalom,
Itt egy kötél, ott egy háló,
Csákllyák voltak az oldalon,
Padok alatt voltak villák,
A kormánynál hosszú póznák;
Hován indulsz Väinämöinen,
Igyekszel Uvantolainen?"

Vikár:

Mások művelőbe mentek,
Én hazulról el nem voltam,
Egyetlen anyám ápoltam,
A magányos mellett voltam;
Tanulgatni otthon kellett,
Rúd alatt az éléstárban,
Szülém orsócskája mellett,
Bátyám szíjófája mellett,
Azt is apró kis koromba,

Paitaressuna pahaisna.
Vaan kuitenki, kaikitenki,
Laun hiihin laulajoille,
Laun hiihin, latvan taitoin,
Oksat karsin, tien osoitin;
Siitäpä nyt tie menevi,
Ura uusi urkenevi
Laajemmille laulajoille,
Runsahammille runcoille
Nuorisossa nousevassa,
Kansassa kasuavassa.

Rétümögbe rosszalkodva.
Ánde mégis mindhiába,
Csapát törtem új danákra,
Csapát törtem, gallyat szeltem,
Ágat nyestem, útat leltem;
Innen megy az út ezentúl,
Az új ösvény innen indul
Dicsőbb dalok szerzőinek,
Különb ének költőinek
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben.

Schiefner:

Andre waren in der Lehre,
Ich nur konnte nicht von Hause,
Von der Seite meiner Mutter,
Aus der Nähe dieser einz'gen;
Hatt' zu Hause meine Lehre,
An dem Sparren unsrer Kammer,
An der Spindel meiner Mutter,
An dem Schnitzspan meines Bruders,
Schon in meiner frühesten Jugend,
In dem ganz zerlumpten Hemde.
Doch wie dies nun auch sein mag,
Hab' den Weg gezeigt den Sängern,
Zeigt den Weg und bog den Wipfel,
Brach die Zweige, bahnt' die Pfade;
Hier nun führt den Weg in Zukunft,
Hier eröffnet sich der Fusspfad
Für die Sänger, die begabter,
Für die reichlichen Lieder
In der Jugend, die sich hebet,
In dem wachsenden Geschlechte.

Barna:

Tanulhattak mások, én nem,
Csupán én nem menekhettem
Jó anyámnak oldalától,
Egyetlenem szárnya alól,
Otthon kelle nevelésem
Őn házunknál megszereznem,
Édes anyám guzsalyánál,
Bátyám faragó padjánál,
Még parányi gyermekenten,
Ringyes-rongyos ingeskémben.
De hát mégis, mindazáltal,
Utat törtem dalaimmal,
Utat törtem, mutatgattam,
Galyat téptem irtogattam;
Az ösvény itt kezdődik,
Az új pálya innen nyílik,
Termékenyebb dalszerzőknek,
Tehetségeseb versköltőknek
A növekvő nemzedékben,
Az ifiú nemzetségben.

E próbák alapján az elfogulatlan szemlélő egykönnyen megállapíthatja, hogy Barna fordítása korrekt, magyarsága nem rossz, sőt helyenként leleményes, hogy a finn eredeti ismeretében készült (természetesen figyelve Schiefner német szövegére, érthető módon). Éppen ezért alaptalan megállapításként kell elkönyvelnünk azt az általánosítást, amely a Barna-féle Kalevala-fordítást élvezhetetlen, mesterkélt és kifejezetten rossz, tehát „kifigurázható” alkotásként értékeli.

Ha kiegészítésül elolvassuk Barna előszavát, akkor abból az is nyilvánvalóvá válik, hogy fordítása meghatározott alapelvek szerint készült: „Fordításomat rímes versekben eszközölnék nem kívánom tekinteni, ha még is közel jár hozzá, ez is csak azért van, mert hazai közönségünk ízlését is szem előtt kellett tar-

tanom. Az eredeti szöveg versei is csak kivételképpen azok, valamint nem mindig rímeseek a székely balladák sem, melyek szerkezetét leginkább tartom vala szemem előtt" (XIV.1.). Továbbá: „Utánoztam a finn verselést a következőkben: a) a közbelső rímeket mind megtartottam s hasonlókkal adtam vissza. b) A szükség úgy hozván magával a sorokat gyakorító ígékkel pótoltam, hogy a 8 szótag ki legyen, máskor ismét összehúzásokat eszközöltem, de csak oly esetekben, ahol ezt a nép valóban teszi" (XV. 1.). Ugyanitt hálát mond Hunfalvy Pálnak, aki az eposz fordítására buzdította és „Gyulai Pál úrnak, kinek már a nyomtatás folyama alatt nem egy becses figyelmeztetésében részesültem, melyeknek mint oly ember, a ki a költő díszes nevére igényt teljességgel nem tarthat [kiemelte - HP] - sokszor jó hasznát vettem."

Barna művét figyelemmel kísérték Finnországban is. O. Blomstedt már 1866-ban beszámol arról, hogy Fábián I. nem egészen sikeres fordítása kiadatlan, de „Barna úr sikereőbb Kalevala fordításának a kézírata már készen van"¹⁹ (Kirjallinen Kuukauslehti 1866: 146). A fordítás sorsát nyomon követik. Th.R. (=Rhein) a Kirjallinen Kuukauslehti 1869. évi évfolyamában (35-36) arról tudósít, hogy „...Barna úr fordítása a hírek szerint már három éve kész, de anyagiak hiányában eddig nem tudták kinyomatni. A Magyar Akadémia, amely a kiadás költségeit fedezi, a művet hozzáértő személyeknek adta ki véleményezésre, akik arról igen elismerő szakvéleményt mondtak... Egy hazánkfiától hallottuk ugyancsak, akinek módjában állott Barna úr kéziratát megsejmelni, hogy azt dícséret illeti. Itt kell megemlítenünk, hogy a magyar nyelv természete — úgy hírlük — nagy mértékben lehetővé teszi azoknak a külsőleges díszítő elemeknek a használatát, amelyek a mi népköltészetünkre jellemzők, mint pl. az alliteráció t.k.; Barna úr ezeket a kézenfekvő lehetőségeket minden bizonynal nem hagyta kihasználatlanul."²⁰ S mindehhez hozzátartozik, hogy J.R. Aspelin, aki 1874-ben Magyarországon járt, megemlíti, hogy a Finnország iránti érdeklődés láthatóan megnőtt Barna Kalevala-fordításának és Hunfalvy útleírásának megjelente óta (V. Tervonen. In: Barátok - rokonok. Budapest 1984. 74).

Barna fordításának visszhangja tehát eleinte jónak mondható Finnországban. Bíráló hangok a Vikár fordítás megjelenésekor jelentkeznek, Setälä részéről. Igaz, tudomásunk van arról, hogy Budenz O. Donnernak írt magánlevelében 1871. július 7-én örömmel, de nem túl lelkesen írt e fordításról, utalva arra, hogy Barna meglehetősen szabadon kezeli az anyagot, s magyarsága oly érdes (!), amit a nyelv nehezen bír el (?!), hozzáteszi azonban: „Von diesen steinen des anstosses abgesehen, liest es sich aber im ganzen recht gut.” (V. Tervonen levélbeli közlése). Ez a vélekedés azonban magánlevélben történt, nyilvánosságra nem került, ahogyan Barnának Budenzről írt magánvéleménye sem.

A két tudós között tehát nyilván volt — kapcsolataik nyilvános fenntartása mellett — egyféle belső ellentét, amely jobbra magánjellegű és bizalmas megnyilatkozásokból tárható fel, de értelmes, felvilágosult emberek lévén mégiscsak megbecsülték egymás munkáját, kölcsönösen szükségük volt az együttes tevékenységre.

Setälä szájából hangzottak el az első szirén-hangok. A FUFU 10 (1910): 26-27. lapján azt írja Barnáról: „Beim übertragen hielt Barna an dem hauptprinzip fest, dass die übersetzung möglichst genau sein müsse. Er versuchte auch den finnischen satzbau [? - HP] im ungarischen nachzubilden. Die folge davon war aber, dass die übersetzung nicht recht geniessbar geworden ist, zumal da Barna kein dichter war.” Ugyanez olvasható egy évvel korábban finnül kiadott Kalevalan kääntäjistä ja käänöksistä c. tanulmányában (Valvoja 1909:282), csakhogy itt még néhány olyan „apró” észrevételt is tesz Barnával kapcsolatban, ami finnországi népszerűsítéséhez egyáltalán nem járult hozzá. Ezek a következők: a) jelzi — bár aligha tartozik ide —, hogy a Valvoja 1883. évfolyamában (100-101, 326) gúnyolták azt a túlfeszített érdeklődést, amely finn részről Magyarország iránt megnyilvánul, amire a hirtelen haragú Barna akképp reagált, hogy ezek után látni sem óhajtja ezt a lapot; b) itt teszi közzé Setälä Barnának 1865-ben Ahlqvisthez finn nyelven írt levelét, annak bizonyosságaként, mennyire rosszul tudott finnül (uo. 282-284); c) a Vikár fordítás kellő megdicsérése után Vikár saját megfogalmazásában közöl egy történetet e fordítás indítékairól (uo. 286-289). A Vikár nyilatkozat lényegében megegyezik az 1936.

évi Nyelvőr-beli cikk szellemével, azzal a különbséggel, hogy Budenznek nem tulajdonít kijelentéseket Barna finn vagy magyar nyelvtudásáról és tehetségéről. Pusztán annyit mondott neki kb. 30 éve (tehát a 80-as években) Budenz, hogy ha csakugyan jó költő, akkor újra kellene fordítania a Kalevalát. Vikár válaszára pedig — miszerint az már le van fordítva — Budenz az ismert módon válaszolt: „Mutta se ei olekkaan Kalevala, se on Barnevala.” S ehhez már saját véleményeként fűzi hozzá: e szó-játék mulattatta, mert ismerve a Kalevala költői szépségeit, Barna fordítását teljesen költőietlennek találta; Barna Kalevalája nem ihletett poéta, hanem egy tudós fordítása, amely érde- mes ugyan, mert képet ad az eposz tartalmáról [sic!], s ezen érdeme miatt választotta meg az Akadémia Barnát tagjai közé.²¹ A mű 1871-ben jelent meg, de most már nem kapható, s ez is mo- tiválja új fordítás készítését.

Az igazság kedvéért ki kell jelentenünk, hogy Setälä véle- ménye nem teljesen megalapozott (ennek okait most nem firtat- juk).²²

A csillogó-villogó Vikár fordítás mély homályba, feledésbe és mellőztetésbe taszította a Barnáét. Vikár fordításának érté- kei mellett ezt a folyamatot erősítették különböző nyilatkoza- tai²³ és Setälä állásfoglalása is. Holott azt azért mégiscsak figyelembe kellett volna venni és méltányolnia lehetett volna a finnországi és hazai szakköröknek, hogy az Új-Kalevala teljes és verses fordításai közül Barnáé a harmadik volt (1852 Schief- ner német és 1864–1868 K. Collan svéd fordítása után; az 1867- ben kiadott francia Új-Kalevala — L.A. Léouzon Le Duc műve — prózai fordítás. Vö. Lönnrotin aika. Toim. Pekka Laaksonen. Helsinki 1984. 195). Barna munkássága tehát nem pusztán a ma- gyar–finn kapcsolatok szempontjából jelentős tett, hanem ál- talános művelődéstörténeti és világirodalomtörténeti tekintet- ben is az. Amit ki lehetne egészíteni a teljesítmény páratlan gyorsaságával: lényegében 1865 körül készen volt a fordítás, tehát kb. 3 év alatt lefordította a művet, bár a szövegen 1871- ig sokat módosított. Vikár viszont hosszadalmas előmunkálatok- kal, s jobb alapismeretek birtokában két évtizedig dolgozott fordításán.²⁴

Az első jel, amely Barna újraértékelésére utal, Weöres Gyulától származik, aki Ferdinánd Barna című cikkében (Kalevalaseuran Vuosikirja 42(1962): 145-155) megállapítja, hogy Setälä vélekedésével ellentétben Barnánál aligha található finnes mondat szerkezet, hogy a *Barnevala* elnevezés hamis képet ad a műről, s hogy a fordítás — ha szépségében nem is vetekedhet Vikáréval — pontosságban, gondosságban mégiscsak (utal arra is, hogy Vikár sokkal jobban fölékesítette a Kalevalát, mint amilyen az a valóságban), s hogy a Barna fordítás betöltötte hivatását és oly kelendő volt, hogy példányai 20 év alatt elfogytak a könyvkereskedésekből. Barna tevékenységének elfogulatlan méltatására magam is kísérletet tettem a Kalevala 1985. évi kiadásához írt Utószavamban.²⁵

A fő kérdésre, hogy Budenz és Barna egymáshoz való viszonya az ellentmondó adatok alapján hogyan volna megrajzolható, ma még nem lehet válaszolni, aminthogy arra sem, milyen kihatása volt ennek Barna Kalevalájának sorsára. Pillanatnyilag úgy látjuk, nem sok. Hiszen Budenz pozitív véleménye hozzájárult a kiadás megvalósításához, és Barna kapcsolata Budenzcel haláláig fennállt: ő is részt vett pl. a Budenz tiszteletére 1884-ben rendezett vacsorán (Petz NyK 50(1900): 356-357). Remélhető azonban, hogy a múlt század utolsó évtizedeinek és a századfordulónak tudománytörténeti eseményeire, köztük az itt fölvetett de végleg meg nem oldott kérdésekre előbb-utóbb választ kapunk a kéziratárakban lappangó föltáratlan dokumentumok kiértékelése után. Ehhez viszont egy jól kiépített magyar-finn (és szovjet) tudománytörténeti együttműködés szükséges.

FÜGGELEK: E cikk lezárása után volt módom betekinteni a helsinki Valtionarkisto-ban a Donner család levéltárába (köszönet érte a Donner család jelenlegi fejének, Kai Otto Donner professzornak). Az itt talált levelek megerősítik s részben kiegészítik a cikkben kifejtett gondolatmenetet. Budenz közérzetét tükrözi pl. az a levél is, amelyet Pestről 1870. dec. 19-én küldött Donnernek: „... Auf die einricht[un]g eines 'studenten-hauses' darf Ihre universität mit recht stolz sein; es ist ein beispiel, welches die Pester, d.h. die ungarische Landesuniversität noch sehr lange zeit — nicht nachahmen will. Wozu noch ein gesellschaftshaus wo man so wenig geselligkeitstrieb hat? Ich werde mir indessen das vergnügen machen in der nächsten

facultätssit[zun]g den herren die hübsche ansicht des Helsingforscher studentenhausens vorzulegen. - Ich befinde mich übrigens hier noch ziemlich so, wie Sie mich dazumal fanden; bin gegenwärtig passiver (vacirender) docent, und zuwartender 'magyar nyelvész'; übrigens ertäglich wolgemut." (Donnerin suku-arkisto, Kansia 5, Nippu 44). 1871. jul. 7-én pedig ekkép tudósítja Donnert Barna Kalevala fordításáról: „Barna's Kalevalaübersetzung ist nun endlich erschienen, und wird wohl auch schon in Helsing[fors] angelangt sein. Ich finde aber, dass er sich oft ungerechtfertigte weil unnötige freiheiten in der sinnwidergabe gestaltet hat, auch laufen missverständnisse mitunter. Dagegen hat anderseits oft ein streben nach anschluss in der sprachform härten hervorgegeben, die dem heutigen magyarischen nicht wol behagen. Von diesen steinen des anstosses abgesehen liest er sich aber im ganzen recht gut. Nun die übersetz[un]g auch für lernende nutzbar zu machen, ist eine durchgehende besprechung und berichtigung erforderlich, der ich mich unterziehen werde - wenn, was noch zu erwarten steht - das studium des finnischen mit der ugrischen sprachwissenschaft an der Pester universität eine definitive stätte gefunden haben wird." (uo.) Ami pedig Barna már idézett véleményét illeti Budenzről, annak teljes szövege ekképp hangzik: „Siitä 2 vuotta takaperin yhdistyi ystävämmä Budenzkin saksalaisein kansalaisiinsa; yhden vuoden kuluessa ei hän tahtonutkaan unkarilaiseksi kirjoittaa, eikä myös Akatemiassa lukeakaan; niinä aikoina kirjoitti hän myös saksalaiseksi väitöskirjansa 'Ugrische Sprachstudien'; hän hylkäsi kaikki unkarilaisia ystäviensä; pakoitti heitä kanssansa vaan saksalaiseksi puhumaan; kävi ahkerasti saksalaiseen theaterihin, luki ainoaan unkarin kansalle vihollisia saksankielisiä sanoma-lehtiä; akatemian istonnoissa teki häirytyksiä j.n.e. Budenz parka! kuinka hän onnellisena oli, niinä 10 vuosina, niin kauan hän itsensä unkarilaiseksi on pitänyttä; niinikään onnettomaksi on hän tullut siitä ajassa, kun saksalaisten kansalaistensa toveriksi on ruvennunna; sillä se on tekoasia, että ilman tätä olisi jo Pestin yliopistossa kun extraordinarius professor Philologiae Comparativae linguarum altaicarum kauan palkintoon (1400 f.) tullut, jonka hän nyt niinmuodoin kukaties ijäksi-päiväksi on kadottanut, sillä häntä ja toveriansa nyt jo pelkätään, - vaikkapa, - kunniaksensa olkoon sanottu, hän nyt jo palautui, ja rupesti entiseen kiitetävään, ja hyödolliseen askereihinsa ryhtymään ja tämän askeleensa myös paikalla seurasi Akatemian varsinaiseksi jäseniksi valitamisensa." - írja Donnernak 1870 június 27-én (uo.).

Itt jegyezzük meg, hogy Budenz finn barátainak általában németül írt, néha finnül is (pl. Jalavának) és 1878-től olykor magyarul (szintén Jalavának). - S hogy Barna Kalevalája körül mennyi félreértés élhet még manapság is, azt jellemzi a Vas Népe c. napilap 1987. április 28. számában h.m.-nek „Miért nem kellünk mi a finneknek?” című irománya, amelyben a szerző T. Lahdelmára hivatkozással azt állítja, hogy: „Nem véletlen, hogy a magyar Kalevala-fordítás is jóval később jött létre, mint például az angol vagy francia, noha a nyelvrokonság ténye ekkor már ismert volt.” Az ilyen félrevezető közlések (melyekhez e cikkben egyebek is csatlakoznak) a tények nem ismerésén alapulnak.

Hajdú Péter

JEGYZETEK

¹Véleményem természetesen éppen úgy magánjellegű, mint eddigi tevékenységem során kifejtett bármely nézetem. Ezt azért emelem itt külön ki, mert Lakó György Was war und was ist Finno-ugristik? című fogalmazványában (Annales Universitatis Sc. de R. Eötvös nominatae. Sectio Linguistica 14 (1983 [1986]):46) egybűt kifejtett írásaimat „hivatalos” véleménynek minősíti. Megtisztelő ez a felértékelés, de nem érvényes reám.

²Ha itt Hunfalvyra gondol Lakó, akkor bizonyosan igaza van, de a többes szám nem éppen erre utal.

³E kijelentés hátterében gyaníthatólag az áll, hogy az újabb nyelvészet egy-egy képviselője — köztük jómagam — nem tudunk különbséget tenni az urálistikában feladat és főfeladat között? (i.m. 45-52). Nem akarok feleslegesen vitakozni: szívesebben venném vélekedésem pontos és teljes idézését, esetleg szíves megértését. Kioktatnak a *Mann* és a *Hauptmann* meg társaik közötti lényegi különbségre, s ez roppant hatásos. A nyelvi lelemények iránti érzékünket mi is dokumentálhatnánk az *óslakó* - *csóslakó* - *marlakó* szavaink jelentéskülönbségeinek részletes taglalásával. E helyett csak egy korrekció Lakó György idézett mondatához: Budenz egyéb érdemeit méltatva szól róla mint a nyelvjáráskutatás úttörőjéről, s ezzel kapcsolatban vitába száll Milka Ivić-tyel, aki „in seinem Werk” mást állít (i.m. 45). Milka Ivić nem téveszthető össze férjével Pavle Ivić-tyel, aki szintén nyelvész, a Werk-et azonban a házaspár nőtagja írta!

⁴„Prins Louis L. Bonaparte är, som bekant, en utmarkt språkforskare. År 1847 utgaf han i Florens ett jemförande Lexikon öfver alla europeiska språk...” (i.h. 559). Egyébként levelezésben állottak egymással.

⁵„Och hvilken lyftning dylika forskningar, men framförallt dylika resultat er gifva åt nationalkänslan, kan lättare anas än sägas” (i.h. 559).

⁶„Finnar Siciliens första bebyggare! Huru sällsamt klingar det icke i våra öron, att våra förfäders bröder kallat det land för sitt, der Etna gömmer sin hjessa i molnen, och äfven klippon Korsika, der verldseröfraren Napoleon föddes; och dock kan man numera ej tvifla derpå.” (i.h.).

⁷„Castrén har lagt en fast grund; men om vårt folk skall hafva någon direkt betydelse för mensligheten, så fordras främst, att vi skola sköta om det oss tillhör. Språkforskningen får derföre icke beller glömmas af våra forskare, men den bör tagas i stort.” (i.m. 566).

⁸„Det synes icke vara möjligt att förklara alla dessa talrika öfverensstämmelser, hvilka så djupt ingripa i hela språkets väsende, för endast tillfällige likheter.” (i.m. 41).

⁹S hogy valóban Donner idézett cikkéről emlékezik meg Simonyi, azt tanúsítja az alábbi idézet a tanulmányból: „Så vidt

jag förmår inse, äro de fullt tillräckliga för att berättiga oss till den slutsats, att äfven akkadiskan, eller såsom Oppert hellre vill sumeriskan, bör räknas till antalet af de öfriga altaiska språken. Lenormant ställer akkadiskan, jämte de beslägtade dialekterna mediskan och språket i Susa, såsom en skild språkgren mellan de ugriskt-finska och turkiskt-tatariska språken. I sjelfva verket närma sig många af de ord han jämför till formen allra mest de motsvarande ugriska orden, och äfven bland formelementen visar sig ofta öfverensstämmelsen störst med ostjakiskan." (Öfversigt...18:41).

¹⁰"Resultatet af vår undersökning gifver sålunda vid handen, att akkadiska språkets formela struktur icke lägger några absoluta hinder i vägen för möjligheten af en ursprunglig förvandtskap med de altaiska språken, såframt man förlägger denna till den aflagsna tidpunkt, då dessa sistnämnda antingen ännu ej åtskiljts eller icke hunnit antaga sin närvarande gestaltning. Men från denna toma möjlighet är afståndet ofantligt till de bestämde uttalanden som fällas af Oppert och Lenormant. I sjelfva verket äro, sedan de mest betydande analogierna i rakneorden förklarats bero på felaktig läsning, beröringspunkterna med de altaiska språken så ytterst få, att sannolikheten af en slägtskap mellan akkadiskan och dessa alls icke är större än mellan akkadiskan och de dravidiska språken i sydindien, eller något af de afrikanska tungomålen. Max Müller har visserligen sökt förena de altaiska och dravidiska idiomerna i en enda stor grupp, kallad de 'turanska', men för detta påstående kunnat framdraga lika litet bevisningsmedel som de, hvilka harleda alla jordens tungomål från ett enda urspråk. Då sålunda för närvarande inga lingsvistiska skäl förefinnas, som med något slags sannolikhet tala för akkadiskans hänförande till de altaiska, måste vi åtnöjas att tillsvidare tilldela dem samma isolerade ställning som baskiskan i Europa." (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar 24. Helsingfors 1882, 24).

¹¹A följegyzésben lévő 1883. évszám nyilván Donner 1881. évi berlini kongresszusi előadására vonatkozik (amely 1883-ban jelent meg). Korhonen utalása Donner negatív állásfoglalására a sumer-urál-altaji rokonságra nézve (M. Korhonen, Finno-Ugrian-Language Studies in Finland 1828-1918. Helsinki 1986, 103) így hát nem is annyira Donner 1876. évi mint inkább 1881-1882. és 1883. évi megnyilatkozásait illeti.

¹²"Megvetette minden magyar barátját; arra késztette őket, hogy németül beszéljenek vele; szorgalmasan látogatta a német színházat; a magyar néppel ellenséges német nyelvű újságokat olvasta; az akadémiai üléseket megzavarta stb. Szegény Budenz!" L. még a cikk végén lévő Függelékét.

¹³Berlász Jenő részletesen tárgyalja, hogyan lett Barna Ferdinánd a Széchényi Országos Könyvtár adjunktusa: 15 pályázó közül a Nemzeti Múzeum tiszttviselői kara előtti vizsga során őt találták legkiválóbbnak. „Tudományos, többek között diplomati- kai és nyelvészeti tájékozottsággal is bíró 34 éves okleveles ügyvéd, jelenleg fogalmazó a nagyváradi cs. kir. pénzügyi ügyészségnél; négy nyelven (magyarul, németül, franciául és la-

tinul) ír és beszél." A Múzeum jelölése alapján a Helytartósági osztály 1860. április 24-én ruházta fel a könyvtári segédőri (adjunktusi) tisztséggel. „Mátray Gábor [=Rothkrepf G., akkori könyvtári őr, tehát igazgató - HP] ... több mint másfél évtizedes várakozás után kapott egy olyan fiatal tudós munkatársat, akivel valóban megoszthatta az Országos Könyvtár rendbehozatalának, használhatóvá tételének roppant munkáját." (L. Berlász J., Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802-1867. Budapest 1981, 397-407.) „Barna segédőri kinevezése felettébb méltányos és szükségszerű volt. A kitűnő műveltségű tettekre kész fiatalembertől sokat lehetett várni; tulajdonképpen bármely szakfeladatra beállítható volt..." (uo. 469). A későbbiekben — a kiegyezés után — Eötvös József őt nevezte ki Mátray utódjával s ekkor megvalósíthatta minisztériumi támogatással régi tervét a könyvtár modernizálását, talpra állítását és a „polgári társadalom szükségleteinek megfelelő korszerű intézménnyé” fejlesztését. Ekkor vezette be Barna a régi bécsi Hofbibliothek folyószámos rendszere helyett a modernebbnek vélt müncheni szakrendszert. Lásd minderre Berlász i.m. 473, 494-5. — Barna urálistikai munkásságáról pedig Domokos Péter számol be a Néprajz és Nyelvtudomány 24-25(1980-1981): 283-291 lapjain. Ő idézi a Vasárnapi Újság nekrológját 1885-ből Barna elhunytakor: „Mint ember és tudós egyformán bizonyos elszigetelt állásban maradt, s hírneve egyáltalában nem volt arányban sokoldalú képzettségével, nagy nyelvismereteivel s elméjének átható józanságával. Majd valamennyi európai nyelvet értette, a rokon nyelveket pedig fölléptekor senki sem ismerte alaposabban mint ő” (i.h. 287). Ez a sors — az elszigeteltség és félreértés, sőt lebecsülés — halála után a mai napig elkísérte Barnát. Nem tudni, milyen szerepe volt ebben makacs magányának és Vikár Béla — nem mindig teljesen hitelt érdemlő — anekdotázó hajlamainak. Utóbbit legfeljebb sejtethetjük, ahogy majd alább kiderül.

¹⁴ Adalék ehhez, hogy 1885-ben a krisztinavárosi iskolaszék tagjaként nemcsak a szegény gyermekek segélyezésére alapít asztaltársaságot, hanem Budenz-alapítványt is létesített a Fulda melletti Rasdorfban, szülőhelyén, melynek kamataiból az évnek egy meghatározott napján süteményt kellett szétosztani az ottani iskolás gyermekek között (l. Petz G. NyK 50(1936): 359). Érdemes volna tudnunk, van-e ennek az alapítványnak nyoma Rasdorfban vagy Fuldában?

¹⁵ Lindner Ernő szepességi (készmárki) születésű író és műfordító. Szül. 1826. dec. 27-én. Gimnáziumi iskoláit Készmárkon és Debrecenben végezte. Hunfalvy Pál vezetésével jogot tanult, azután Bécsben egy évig orvosi tanulmányokat folytatott. Működött Eperjesen, Készmárkon, Pesten, Drezdában és Bécsben, főleg tanárként. 1867-től az MTA könyvtárnoka lett (Hunfalvy hívására). Petőfinek és Aranyinak elismerten kiváló német műfordítója volt, de anyanyelvén (szepességi nyelvjárásban) originális verseket is írt. Budenz 1867 októberében ismerkedett meg vele és szűk baráti köréhez tartozott.

¹⁶ Blomstedt 1871. jan. 27-i levelében kimentette magát e felkérés alól, mondván hogy ő „jokseenkin huono runoseppä” s nem képes dalra hangolni lantját (l. Joki i.m. 109).

¹⁷Itt kell korrigálni a Világirodalmi Lexikon (5:876-877) és A finn irodalom fogadtatása Magyarországon című kiadvány (Budapest 1972: 18-19) sajtóhibáját: az idézett művekben Anton Schiefner következetesen H. Schiffernek van említve.

¹⁸Meglepő viszont, hogy ezt csak 1936-ban hozta nyilvánosságra. A Kalevala 1909. évi (akadémiai) első magyar kiadásának előszavában másképp adja meg az új fordítás'indokát: „A Kalevala nyelvünkön már 1871 óta megvan *Barna Ferdinánd* akadémiai tag fordításában. E mű azonban már rég elfogyott, s újabb fordítása ezért is, de többi közt a Kalevalára vonatkozó terjedelmes újabb irodalom eredményeinek fölhasználása végett is kívánatosnak mutatkozott.”

¹⁹Nykyään on hra Barna'lla käsikirjoituksena walmiina onnistuneempi käännös Kalewalasta.” (KirjKlehti i.h.)

²⁰„Herra Barnan käännös kuuluu jo kolme vuotta olleen walmiina, waikka sitä warojen puutteesta ei ole woitu painattaa. Unkarin akademia, joka kustantaa sen ulos-antamisen, on jättänyt teoksen asiantuntewain miesten tarkastettawaksi, jotka siittä owat antaneet warsin kiittäwän lausunnon. ...Erään maanmiehen, joka itse on ollut tilaisuudessa nähädä herra Barnan käsikirjoitusta, olemme niin-ikään kuulleet sitä kiittäwän. Tässä on mainittawa, etta Unkarin-kielen luonto suuressa määrässä kuuluu myöntäwän juuri niiden ulkonaisten kaunistusten käyttämistä, jotka ilmauntuwat meidän omassa kansanrunoudessamme, niinkuin alkusointi y.m.; eikä herra B. liene ollut näitä tarjona olewia etuja hywäksensä käyttämättä.” (Kirj. Klehti i.h.).

²¹Alighanem téved Vikár: Barnát 1868-ban választották lev. taggá. Székfoglalója „Tanulmányok a magyar régi egyszerű és az újabb összetett szenvedő igealak körül” c. jelent meg (NyK 7(1869): 333-402). L. Fekete Gézáné, A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-1973. Budapest 1975, 21.

²²Különben ő maga sem volt tévedhetetlen ítéletű: a FUF idézett 10. kötetében hosszú nekrológot írt Hunfalvyról, s ebben (201) a szépeességi Hunfalvyt erdélyi szásznak mondja...

²³Az eddigieken kívül hadd utaljunk még egyre. „A magyarul kitűnően tudó Genetz azt mondta róla [ti. a Vikár-fordításról - HP]: - Jobb mint az eredeti.” - írja meglepő szerénységgel Vikár maga (Nyr. 65(1936): 69).

²⁴Az általánosan értékelt Vikár-fordításról azért tudni kell, hogy Zolnai Gyula nem volt teljesen megelégedve vele: sajátosságait, modorosságait, túlzott irodalmiasságát szóvá tette a Nyr. 59. évfolyamában (1930): 118-125), s javasolta, hogy a következő kiadásban Vikár vegye tekintetbe sok-sok észrevételét. Ez mégsem történt meg.

²⁵Kalevala. A finn eredetiből fordította Vikár Béla. Helikon. Budapest 1985. 331-335. Ez a kiadvány Vikár 1909. évi fordításának némileg módosított újraközlése. Az említett Utószó kifejti, hogy miért éppen ennek a fordításnak a közzététele

volt indokolt. Mindazonáltal e kiadás nem teszi feleslegessé a Barna fordítás újbóli megjelentetését, hiszen ma már nehezen hozzáférhető s ezért történik meg, hogy sokan csak lenyilatkoznak róla, anélkül, hogy olvasták volna.

CONTROVERSIAL ISSUES CONCERNING BUDENZ

by Péter Hajdú

The author comments on a few controversial issues in connection with Josef Budenz's work in Hungary.

In section 1, he emphasizes the importance of manuscript material found in various archives, some of which documents contain hitherto unknown evidence.

In section 2, Budenz's method is discussed: the author claims that Neogrammarian view were alien to Budenz although he may have been familiar with the tenets of that school. In particular, he did not interpret sound changes as historical phenomena and the chronology of linguistic changes was also irrelevant for him. However, Finno-Ugric linguistics would not have emerged in Hungary without his work.

Section 3 is primarily devoted to points of disagreement between the view of Budenz and Otto Donner. In the earlier phase of his career, Donner considered the possibilities of distant (e.g. Mesopotamian) relations of Ural-Altai languages (while Budenz denied that possibility). Later Donner ascertained that such assumptions were impossible to hold true, and even claimed that Uralic and Altai had a typological, rather than genetic, relationship. On the other hand, Donner more or less committed himself to the "relatedness" or connection between Uralic and Indo-European. Budenz refused to accept that view and went on standing for the Ural-Altai hypothesis.

In section 4 the author lists a number of facts indicating how difficult it was for Budenz, a man of German origin, to accommodate himself to the Hungarian scholarly and general milieu of the late sixties and early seventies. Such conflicts could easily have changed his further career (the idea of moving on to St Petersburg also occurred to him at one point).

The author points out in section 5 how Budenz preserved his German sense of identity, contrary to some commonly held views. The way he organized his life in Buda after 1872 is also mentioned here.

The last section of the paper deals with the relationship between Budenz and Ferdinánd Barna. In the course of this discussion, a new evaluation is offered of Barna's first complete Hungarian translation of Kalevala (1871) which was unduly underrated by succeeding generations. The author points to a few details suggesting that the way Barna's work was dismissed was partly due to Setälä, and especially to Béla Vikár and a number of present-day researchers.